

Рівненський державний гуманітарний університет
Філологічний факультет
Кафедра української мови та славістики

Дипломна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра

**СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЗИ МАРІЇ МАТІОС:
ТЕОРЕТИЧНИЙ І МЕТОДИЧНИЙ ПАРАМЕТРИ**

Виконала студентка VI курсу групи У-61
спеціальності 014 Середня освіта
(українська мова і література)
Христина БАБИЧ

Керівник – канд. філол. наук,
доцент Тамара ШКАРБАН

Рецензент – канд. філол. наук,
доцент Майя ДЗЮБА

Рівне – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИСУ ХУДОЖНЬКОГО ТЕКСТУ	6
1.1. Основні проблеми дослідження синтаксису в сучасному мовознавстві....	6
1.2. Синтаксис художнього тексту як елемент авторського стилю	10
РОЗДІЛ 2. СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС	15
2.1. Прості речення в текстах творів Марії Матіос.....	15
2.1.1 Двоскладні речення.....	15
2.1.2 Однокладні речення	21
2.1.3 Прості ускладненні речення.....	26
2.2. Складні речення у прозі Марії Матіос	30
2.2.1 Складносурядні речення.....	30
2.2.2 Складнопідрядні речення	34
2.2.3 Безсполучникові речення	38
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС)	41
3.1. Методичні підходи до вивчення синтаксису на матеріалі сучасної художньої прози	41
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	53
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

Актуальність дослідження. Синтаксис як рівень мовної системи є одним із найважливіших засобів реалізації авторського стилю в художньому тексті. У прозі синтаксичні конструкції виконують не лише граматичну, а й естетичну функцію – вони задають ритм оповіді, формують емоційний настрій, експресивність, інтимність висловлювання. Сучасні українські мовознавці дедалі частіше звертають увагу на індивідуально-авторські синтаксичні моделі, що розгортаються в художньому дискурсі, зокрема у творах письменників постмодерної доби. У цьому контексті проза Марії Матіос – яскравий приклад поєднання традиційного національного мовного світобачення з новаторськими синтаксичними рішеннями. Її авторський стиль позначений густою емоційністю, стилістичною наснаженістю, смисловою багатшаровістю, що виявляється насамперед у синтаксичній організації тексту.

Огляд наукових джерел, присвячених проблематиці синтаксису художнього стилю та мовної індивідуальності, засвідчує широке зацікавлення дослідників як теоретичними аспектами синтаксичних структур, так і прикладними методами їх аналізу в художньому дискурсі. Зокрема, Л. М. Близнюк досліджує естетичні можливості синтаксису в поетичному мовленні [1], А. М. Галас і І. В. Сабадош пропонують ґрунтовний практикум із синтаксису простого речення [2]. Н. Я. Грипас акцентує на складних багатокомпонентних реченнях як засобі відображення емоційного стану [4], А. М. Загнітко аналізує синтаксис крізь призму мовної особистості [7].

Дослідження індивідуального стилю Марії Матіос має важливе значення для синтаксичного аналізу її прози. У цьому контексті варто згадати праці Н. Завадської [6], І. Насмінчук [30; 31], Л. Макаренко [17], які розглядають мовно-стилістичні особливості її творів. Ж. Колоїз аналізує діалектизми у прозі письменниці [10], С. І. Ковпик – особливості густативної поетики [9].

Наукова література забезпечує необхідне теоретичне й методологічне підґрунтя для аналізу синтаксису в індивідуальному стилі Марії Матіос, що

дозволяє простежити глибинний зв'язок між мовною формою та художнім змістом.

Метою дослідження є з'ясування специфіки синтаксичних конструкцій у прозових текстах Марії Матіос як прояву її індивідуального стилю, а також обґрунтування методичних підходів до вивчення цих конструкцій у процесі навчання української мови в загальноосвітній школі.

Для досягнення мети передбачено вирішити такі **завдання**:

1. Схарактеризувати основні проблеми дослідження синтаксису в сучасному мовознавстві.
2. Визначити місце синтаксису в реалізації авторського стилю в художньому тексті.
3. Проаналізувати підходи та методи синтаксичного аналізу в лінгвістиці.
4. Дослідити структуру та функції простих речень у прозі Марії Матіос.
5. Розглянути особливості складних речень у творчості письменниці.
6. Обґрунтувати методичні підходи до вивчення синтаксису на матеріалі сучасної прози.
7. Розробити фрагменти уроків із української мови з використанням текстів творів Марії Матіос.

Об'єктом дослідження є синтаксична структура художнього тексту.

Предметом дослідження виступають синтаксичні особливості прози Марії Матіос, їхні стилістичні функції та методичні аспекти вивчення у шкільному курсі української мови.

Матеріалом дослідження є прозові твори Марії Матіос, які репрезентують різні етапи її творчого становлення та виявляють багатство індивідуального стилю письменниці. Насамперед проаналізовано романи «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Чотири пори життя», «Москалиця», а також окремі оповідання і новели. Обрані тексти вирізняються глибокою національно-культурною тематикою, інтенсивною емоційною наснаженістю та особливою мовною фактурою.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано низку загальнонаукових і спеціальних методів лінгвістичного аналізу. Зокрема, застосовано описовий метод для фіксації й систематизації синтаксичних явищ, структурно-семантичний аналіз – для виявлення взаємозв’язку між формальною будовою речення та його функційним навантаженням у художньому тексті. Синтаксико-стилістичний аналіз дав змогу простежити індивідуально-авторські особливості синтаксису Марії Матіос. Метод компонентного аналізу використовували для встановлення ролі окремих синтаксичних одиниць у побудові стилістичної єдності тексту. У методичній частині дослідження застосовано дидактичне моделювання навчального процесу, методику фрагментарного аналізу тексту, а також інтегративний підхід до вивчення мовного матеріалу з урахуванням принципів компетентнісного навчання.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу синтаксичних особливостей прози Марії Матіос з урахуванням їх стилістичного навантаження, а також у поєднанні теоретичного аспекту синтаксичного аналізу з методичними засадами вивчення синтаксису в сучасній школі.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні уявлень про роль синтаксису як чинника формування індивідуального стилю письменника та розширенні наукових засад аналізу художнього тексту з позицій сучасної лінгвістики.

Практична значущість. Запропоновані фрагменти уроків можуть бути інтегровані в шкільну програму, сприяючи розвитку критичного мислення, мовної чутливості та естетичного сприйняття тексту.

Апробація дослідження. За темою наукового дослідження опубліковано статтю «Складносурядні речення у прозі Марії Матіос» у збірнику «Лінгвістичні студії молодих дослідників» (Рівне: РДГУ. Вип. 14. 2025).

Структура та обсяг роботи. Наукове дослідження складається зі вступу, трьох розділів (теоретичного, аналітичного та методичного), висновків, списку використаної літератури і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИНТАКСИСУ ХУДОЖНЬКОГО ТЕКСТУ

1.1. Основні проблеми дослідження синтаксису в сучасному мовознавстві

Сучасне українське мовознавство демонструє послідовний перехід від традиційного, переважно формально-граматичного, опису синтаксичних одиниць до комплексного аналізу речення як смислово, функційно і стилістично навантаженої одиниці мовлення. У центрі наукових студій дедалі частіше опиняється не лише будова речення, а і його здатність передавати комунікативні інтенції, індивідуальний стиль автора, настрій, емоційне тло й прагматичну спрямованість.

У сучасних теоретичних розвідках актуалізовано функційно-семантичну парадигма, у межах якої синтаксичні структури вивчають як засоби не лише граматичної організації, а й естетичного впливу. Так, Л. М. Близнюк зазначає, що поетичний синтаксис слід аналізувати не з точки зору нормативності, а як естетичну категорію, у якій інтонаційна організація, семантика, паузування й повтори формують ритм і смисл тексту. Авторка доводить, що поетичний синтаксис виконує комунікативну, емоційно-експресивну та структуротворчу функції, стаючи активним чинником художньої виразності [1].

А. М. Галас, І. В. Сабалош наголошують, що традиційне уявлення про просте речення як формально завершену, синтаксично передбачувану одиницю недостатньо відповідає реаліям сучасного мовлення. У шкільній і навіть університетській граматиці речення подають як статичну, раз і назавжди зафіксовану структуру. Натомість реальний мовленнєвий потік – передусім усне мовлення – демонструє постійну синтаксичну варіативність. Саме тому автори наголошують на необхідності переосмислення простого речення як відкритої динамічної конструкції, яка постійно адаптується до комунікативних завдань, стилістичного контексту, інтонаційної логіки та інтенцій мовця [2].

Синтаксична структура ускладнюється ще більше на рівні складного речення. Н. Я. Грипас пропонує розглядати багатокomпонентні речення як окрему проблемну зону, яка вимагає принципово іншої класифікації, ніж та, що закріплена в академічній граматиці. Під час аналізу поетичного мовлення авторка особливу увагу приділяє випадкам, коли в межах одного речення поєднуються різні типи зв'язку – сурядного, підрядного і безсполучникового [4].

На прикладі безсполучникових складних речень І. А. Святобаченко демонструє, що в межах художнього дискурсу граматична межа між предикативними частинами втрачає свою однозначність. Такі речення часто функціонують як стилістично єдина інтонаційна група, де семантичні зв'язки між частинами встановлюються не через формальні граматичні показники, а завдяки ритміці, паузам, мелодиці мовлення, авторським смисловим акцентам. Така організація речення характерна насамперед для індивідуалізованого письма, у якому домінує емоційна, суб'єктивна манера викладу [35].

Аналіз мовної особистості через синтаксичні параметри пропонує А. Загнітко. У його підході синтаксис розглянуто як зовнішню проєкцію внутрішнього світу автора, його індивідуальної стилістики мислення. У межах епістолярного, художнього, публіцистичного або наукового дискурсу синтаксичні структури виконують функцію лінгвоідентифікації, задаючи ритм, інтонаційний малюнок, індивідуальні способи членування думки [7].

Проблеми, які порушують вищезгадані дослідники, дають змогу окреслити широке коло актуальних викликів сучасної синтаксичної науки, серед яких: класифікаційна нестабільність складних речень, зумовлена появою синкретичних і змішаних типів; розмитість меж між предикативними одиницями в усному та художньому мовленні; підвищення ролі інтонації як чинника синтаксичної організації тексту; стилістична варіативність простих конструкцій; потреба в когнітивному підході до аналізу речення як одиниці мовного мислення; синтаксис як засіб реалізації авторського стилю, дискурсивної інтенції та ідіолектної самопрезентації.

Комплексне осмислення цих питань уможлиблюється лише за умови відмови від жорстких схем та відкритості до міждисциплінарного аналізу. Поєднання граматичних засобів із семантичним, когнітивним, прагматичним і стилістичним прочитанням синтаксису дозволяє розглядати його не як замкнуту структурну систему, а як механізм моделювання мовної картини світу, що постійно перебуває у взаємодії з контекстом, особистістю та емоційно-смысловими структурами мовлення.

Синтаксис у лінгвістичній герменевтиці розглядають як засіб не лише структурної організації висловлення, а передусім як інструмент концептуалізації дійсності, втілення мовної картини світу та фіксації індивідуального авторського бачення. О. Костецька пропонує розглядати авторське мовлення як простір, у якому синтаксис виконує не суто граматичну, а когнітивно-прагматичну функцію: структура речення в цьому випадку формується не під впливом граматичних норм, а відповідно до мислення, оцінки ситуації, емоційного стану мовця. Речення в такому дискурсі функціонує як смислова модель, зумовлена світоглядними координатами автора, жанровим типом тексту, інтерпретаційною настановою й домінантною інтенцією комунікації [11].

Наукове мовлення так само вимагає від синтаксису принципово інших якостей. У цьому контексті О. Горошкіна та Т. Груба наголошують на важливості синтаксичної впорядкованості, логічної послідовності, семантичної точності та стилістичної нейтральності. Авторки підкреслюють, що синтаксична організація наукового тексту повинна не лише обслуговувати передачу фактів, а й створювати концептуальну прозорість викладу, сприяти впорядкованості аргументації, а також формувати академічну культуру мовлення. Раціональність, мінімізація багатозначності, структурна симетрія – це головні принципи синтаксису в межах наукового дискурсу [3].

Синтаксична гнучкість художнього мовлення потребує врахування чинників, які часто залишаються поза сферою традиційного граматичного опису. Серед них – інтонаційно-ритмічна структура, яку досліджує Л. Островська. За її

спостереженнями, інтонація нерідко виконує структуроутворювальну функцію, змінюючи логіку граматичних меж речення [32].

Із позицій конструкційної граматики Г. Ситар аналізує синтаксичні фразеологізми як стійкі структури з граматичною впорядкованістю та семантичною цілісністю. Ці конструкції функціонують у мовленні не як вільні поєднання слів, а як лексикалізовані синтаксичні одиниці, що мають власну стильову, функційну й жанрову специфіку. Вони не піддаються аналізу за класичними правилами побудови речення, що вимагає розширення рамок синтаксичного опису і включення фразеологічних моделей до системного аналізу синтаксису [36].

Складність класифікації синтаксичних явищ посилюється у випадку синкретичних присудків, які досліджує Н. В. Кобченко. У роботі авторка аналізує зони перехідності між подвійним і складеним іменним присудком, де одночасно реалізуються кілька граматичних характеристик, що не дозволяє однозначно ідентифікувати тип присудка. Такі конструкції ставлять під сумнів сталість типологічної сітки синтаксису і вимагають урахування функційного навантаження та семантичної повноти синтаксичних ролей [8].

Системний характер має й проблема структури складнопідрядних речень. У дослідженні Р. О. Христіанінової зосереджено увагу на тому, що підрядність у сучасному мовленні дедалі частіше виявляється у нечистих, гібридних формах. Речення можуть містити елементи сурядності, безсполучниковості, факультативні зв'язки або й бути побудованими на смислових асоціаціях. Це ускладнює встановлення межі між типами підрядності й створює потребу в новій методології класифікації таких конструкцій [44].

Комплексність описаних викликів свідчить про те, що традиційна граматична модель синтаксису є недостатньою для повноцінного аналізу мовленнєвих структур у всій їхній семантичній, стилістичній, функційній і прагматичній різноманітності. Сучасне мовознавство потребує методологічного арсеналу, який дозволяє поєднувати кілька рівнів аналізу.

Отже, у сучасному мовознавстві синтаксис дедалі частіше розглядають як багатовимірне явище, що поєднує граматичну, семантичну, комунікативну та стилістичну функції. Синтаксис перестає бути винятково граматичним рівнем мови і постає як багатовимірне явище, що інтегрує форму, значення, функцію й інтенцію. Це відкриває широкі можливості для аналізу художнього мовлення, зокрема й у прозі Марії Матіос, що й стане предметом наступних розділів.

1.2. Синтаксис художнього тексту як елемент авторського стилю

Синтаксис у художньому тексті – це не лише засіб побудови речень, а повноцінний механізм створення образності, смислової напруги та естетичного резонансу. Якщо в науковому або офіційному мовленні синтаксис переважно виконує логіко-структурну функцію, то в художньому дискурсі він трансформується у високочутливий інструмент смислотворення: через синтаксичні побудови автор передає не лише факти, а й емоції, інтонаційні контури, психологічні стани персонажів, динаміку подій і навіть символічне навантаження зображуваного.

У літературі речення перестає бути жорсткою граматичною одиницею: воно може бути незавершеним, розірваним на частини, навмисно перевантаженим підрядністю, ритмічно деформованим або, навпаки, редукованим до одного слова. Це не прояв граматичної недбалості, а прийом художнього моделювання внутрішнього стану героя чи оповідача. Наприклад, у прозі Марії Матіос часто трапляються еліптичні або номінативні речення, які фіксують момент афекту, напруження або паузи в мовленні, тим самим передаючи зриму внутрішню тишу чи тривогу [28].

Принцип побудови речення в художньому тексті зміщується від граматичної завершеності до контекстуальної наповненості. Особливої уваги потребують такі синтаксичні явища, як інверсія, анафора, багатократні повтори, порушення порядку компонентів, адже вони виконують не лише стилістичну, а когнітивну функцію: допомагають читачеві сфокусуватися на значущому, уповільнити або прискорити темп сприймання, сформулювати очікування або, навпаки, порушити його.

У художньому тексті синтаксис починає підкорятися не нормі, а стилю, і в цьому його принципова особливість. Речення моделюються з урахуванням ритму, інтонаційної симетрії, композиційної логіки, а подекуди – зі свідомим порушенням цих чинників, щоб досягти контрасту, емоційної напруги або деструкції сприйняття. Саме через синтаксис у тексті реалізуються ціннісні орієнтири, емоційні акценти, жанрові домінанти, іронічні чи трагічні модуси мовлення. У працях О. Горошкіної та І. Струк зазначено, що синтаксична модель письменника – це результат глибокого перетину індивідуального мовного чуття та колективного мовного досвіду [32].

Синтаксис у художньому мовленні – це мова в найвищому ступені її творчої реалізації. Він не обмежується нормативною структурою, а трансформується в пластичний, чутливий до змісту інструмент, що дозволяє авторові створювати смислові ритми, стилістичні фігури, інтонаційні обертони. У такому контексті аналіз синтаксису набуває міждисциплінарного характеру, поєднуючи граматичні, семантичні, стилістичні, когнітивні та психолінгвістичні підходи.

Дослідження синтаксису художнього тексту неможливе без урахування індивідуального стилю автора, у якому синтаксичні конструкції виконують не лише граматичну, а й когнітивну, емоційну та естетичну функції. У межах ідіостилу синтаксис набуває семіотичного значення: кожне відхилення від нормативної моделі речення, кожен інверсійний хід, пропуск чи повтор – це не випадкова помилка чи вільність, а усвідомлений стилістичний вибір, спрямований на глибше розкриття авторської інтенції, психологічного стану персонажа чи світоглядної концепції твору.

Інверсія дозволяє авторові вийти за межі прямого словопорядку, щоб загострити увагу на змістово ключових елементах висловлення. Еліпсис і номінативні конструкції – ознаки лаконічного стилю, що тяжіє до символізму, підтексту і драматизму. Анафора й синтаксичний паралелізм підкреслюють ритмічну організацію тексту, часто асоціюючись із поетичною мовою або емоційно піднесеною прозою. Нарешті, багатоконпонентні речення

сигналізують про рефлексивний, експресивний стиль, наближений до внутрішнього монологу, спонтанного мовлення або психологічного портретування.

Ідіостиль кожного письменника формує унікальну синтаксичну тканину художнього тексту. Саме через синтаксичні конструкції автор передає ритм мислення, інтонаційні переходи, акценти і навіть настрій наративу. У прозі це проявляється через варіативність довжини речень, типи зв'язку, використання еліпсису, інверсій, внутрішньотекстових ремарок або порушення нормативної логіки побудови висловлення.

У прозі Марії Матіос спостерігаємо специфічне поєднання просторічних конструкцій із гіперболізованою підрядністю. Синтаксис письменниці відображає фольклорну стихію, що синтезує діалектну, просторічну лексику з емоційно насиченими, часто надмірно деталізованими конструкціями. Це створює ефект мовної автентичності, укоріненої в карпатську народну традицію, й одночасно підсилює трагедійний пафос [30].

Аналіз синтаксису як елемента авторського стилю засвідчує, що граматична структура в художньому тексті не виконує роль лише нейтрального засобу оформлення думки. Вона набуває яскраво вираженої стилістичної функції, вбудовується в архітектоніку авторського вислову, стає маркером індивідуального письма. У виборі типів синтаксичних зв'язків (підрядності, безсполучниковості, парцеляції), у частотності еліпсису, вставних конструкцій, анафоричних повторів простежується не лише мовна динаміка, а й стилістична стратегія, націлена на художнє моделювання світу.

У межах ідіостилу синтаксис виконує функцію концептуального коду: він не лише впорядковує речення, а створює атмосферу, настрій, внутрішню музику тексту. Наприклад, короткі номінативні речення часто виконують функцію ритмічної зупинки, викликаючи емоційне напруження або відлуння фрази у свідомості читача; натомість гіперскладні синтаксичні структури можуть бути маркерами медитативного письма, внутрішнього монологу чи філософської рефлексії.

У сучасній лінгвістичній парадигмі синтаксис художнього тексту розглядають не лише як формальну систему побудови речень, а і як інтегративний рівень мовної організації, на перетині структурної, семантичної, інтонаційно-психологічної та когнітивної площин [28; 30; 32]. У цьому аспекті синтаксис постає як інтерфейс між лінгвістичними одиницями та ментальною моделлю світу, що закладена в тексті. Він стає своєрідним мостом між матеріальним (граматично оформленим) та смисловим (інтерпретованим) рівнями мовлення.

Синтаксичний аналіз у сучасному мовознавстві функціонує як складна міждисциплінарна галузь, що перебуває на перетині кількох теоретичних напрямів – граматики, семантики, прагматики, когнітивістики та стилістики. Ця поліаспектність дає змогу розглядати синтаксис не лише як набір структурних одиниць і правил їх поєднання, а як динамічну систему, що віддзеркалює смислову, функційну та емоційну глибину мовлення.

У синтаксичних дослідженнях української мови, зокрема в аналізі художнього мовлення, виокремлюють кілька основних підходів, кожен із яких має власну методологічну специфіку та спрямований на виявлення різних аспектів синтаксичних структур. Для систематизації відповідного інструментарію варто розглянути п'ять найпоширеніших методологічних орієнтацій.

Формально-граматичний підхід зосереджений на структурному аналізі речення. Його об'єктом є безпосередньо синтаксична форма, зокрема її граматична організація. Основними методичними прийомами є синтаксичне моделювання та типологізація речень, що дозволяє визначити нормативну базу мови, описати типові конструкції й простежити їхні трансформації у межах граматики. Цей підхід переважає в класичних граматичних описах, орієнтованих на фіксацію правил та винятків [1; 3].

Функційний підхід виходить з тези про нерозривний зв'язок між синтаксичною формою і функцією, яку вона виконує у тексті. У центрі уваги – контекстуалізований синтаксис, тобто аналіз функцій конкретних конструкцій у

зв'язному висловлюванні. Дослідники, які дотримуються цього підходу, прагнуть описати смислові зв'язки між частинами висловлення, визначити функційні ролі підрядних речень, ускладнених конструкцій тощо [4; 7].

Когнітивний підхід ставить за мету розкрити, у який спосіб синтаксис відображає мисленнєві процеси та концептуальні структури, що лежать в основі сприйняття дійсності. Основним об'єктом тут виступає мовна репрезентація мислення. Відповідні методичні прийоми зосереджені на інтерпретації глибинних ментальних структур, зокрема моделей образного мислення, концептуальних метафор, синтаксичних схем досвіду. Цей підхід особливо актуальний у сучасному когнітивному мовознавстві, де синтаксис розглядають як ключ до розуміння ментальних механізмів інтерпретації світу [11; 30].

Прагматичний підхід дозволяє розглядати синтаксис як засіб реалізації мовленнєвих інтенцій. Дослідник у цьому випадку орієнтується на комунікативну ситуацію, у якій зреалізовано той чи інший синтаксичний вибір. Аналіз проводять із урахуванням мовленнєвих актів, інтенціональності мовця, прагнення до експресії або навпаки – нейтралізації [28; 32].

Нарешті, стилістичний підхід передбачає аналіз синтаксису як художнього засобу, що відбиває ідіостиль письменника. У межах цього напрямку увага зосереджена на ритміці, інтонаційних малюнках, фігурах синтаксису (анафора, парцеляція, інверсія тощо), а також на тому, як саме через синтаксис автор моделює художній простір. Методика аналізу включає виокремлення стилістичних домінант, які вирізняють синтаксичний почерк того чи іншого митця [30; 36].

У комплексі ці підходи утворюють багатовимірну модель аналізу, яка дозволяє досліджувати синтаксис не як ізольовану граматичну систему, а як життєво важливу частину мовленнєвого та ментального досвіду людини.

Отже, сучасна лінгвістика синтаксису балансує між структурним описом і функційно-семантичним тлумаченням, поступово формуючи комплексну методику аналізу, яка враховує як внутрішньомовні закономірності, так і екстралінгвістичні фактори – інтенцію, контекст, жанр, стиль, індивідуальність.

РОЗДІЛ 2

СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС

2.1. Прості речення в текстах творів Марії Матіос

2.1.1 Двоскладні речення

Прості речення в авторській манері Марії Матіос – це не лише базові конструкції для побудови тексту, а повноцінні носії художнього змісту, ритму й

емоційної напруги. Стилїстика письменниці вибудовується навколо синтаксичної простоти, яка нерідко виявляється глибшою за складні граматичні структури. Саме через просте речення авторка передає первинні, інтуїтивно відчуті сенси – біль, мовчання, спокуту, пристрасть, зраду, смерть.

Однією з провідних граматичних одиниць у прозі Марії Матїос виступає двоскладне речення, яке, згідно з класичним визначенням, є простим реченням, що має граматичну основу з підмета і присудка, які співвідносяться з предметом і його дією чи станом [9, с. 132]. Типологія двоскладних речень передбачає їх розподіл на повні й неповні, поширені й непоширені, ускладнені й неускладнені [3, с. 203]. У межах української синтаксичної традиції двоскладне речення розглядають як базовий тип, від якого відштовхується вся система типології простого речення.

Наприклад, у романі «Солодка Даруся» трапляються повні двоскладні речення з простим дієслівним присудком: *Даруся мовчала, не рухалася, не плакала* [25, с. 41]. Тут підмет «Даруся» і низка однорідних присудків виражають зовнішню подієвість на фоні глибокої внутрішньої драми.

Поширені двоскладні речення зазвичай містять другорядні члени речення, які надають емоційної або психологічної глибини образу: *Вона, така блїда, ніби скляна, дивилася вдалину і не бачила нічого* [25, с. 77]. Двоскладні речення у текстах письменниці часто передають внутрішній стан персонажа або мовлення від першої особи. Приклад: *Я стояла і не дихала* [22, с. 94]

Усі ці типи речень у прозі Марії Матїос не лише відображають формальну граматичну структуру, а й виконують функцію стилістичного кодування емоцій, ритмізації тексту, відтворення внутрішнього мовлення, підкреслення паузи або драматичної напруги. Наприклад, у новелі «Не плачте за мною ніколи» прості двоскладні речення творять ритмічну ланку зі стриманим емоційним навантаженням: *Я не хочу плакати. Я не можу. Я не вмію* [13, с. 84]. Повтори зі сталим синтаксисом створюють ефект внутрішнього опору, коли текст проговорює за мовчазного персонажа. Інший приклад – у новелі «Мамина молитва»: *Мама плакала. Мама молилася. Мама мовчала* [13, с. 117]. Простота

речення підкреслює силу почуття, без жодної надмірності чи розлогої метафорики.

Отже, прості двоскладні речення у стилі Марії Матіос виконують не лише структурну, а й образно-сміслову функцію. Вони акумулюють напругу, задають ритм, формують емоційний каркас оповіді. У текстах письменниці ці конструкції перетворюються на засіб вираження психологічної глибини персонажів та концентрують у собі драматизм людського досвіду.

У художньому стилі взагалі, і зокрема в прозі Матіос, двоскладне речення виступає провідним способом вираження синтаксичної перспективи, відображаючи не лише логічні відношення між елементами, а й індивідуально-авторське бачення світу [7, с. 102]. Авторка активно використовує варіації структури присудка (іменний, дієслівний, складений), що дозволяє відтінювати психологічні стани, внутрішні конфлікти, рухи свідомості персонажів.

На нашу думку, двоскладні речення у творах Матіос реалізуються у таких типових функціях: структурна організація наративу; вираження динаміки переживань персонажів; створення експресивного ефекту завдяки гіпотаксичній побудові; репрезентація темпоральної та просторової перспективи подій. Усе це підкреслює надзвичайну синтаксичну майстерність письменниці, яка, працюючи в межах простого двоскладного речення, зуміла надати йому функцій складного, глибоко психологізованого синтаксичного інструменту.

У художній прозі Марії Матіос двоскладні речення посідають провідне місце як структурно-композиційна, ритмічна й емоційна одиниця тексту. Вони не зводяться до простого відображення дії чи стану, а функціонують як носії смислу, естетичної напруги й стилістичного забарвлення, зумовленого глибинною психологією персонажів і самим ідіостилем письменниці.

Так, у романі «Солодка Даруся» [28] типове двоскладне речення підлягає значній модифікації. Воно часто обростає другорядними членами, вставними конструкціями, поясненнями, що імітують думки або емоційні спалахи героїні. Конструкція *Даруся не плакала – не вміла плакати* [28] демонструє присудок, розділений інтонаційно, що виконує стилістичну функцію: він не лише

інформує, а й психологічно «завмирає» між частинами, увиразнюючи глухе емоційне заціпеніння персонажа.

У повісті «Мама Марія» [30] двоскладні речення тяжіють до лаконічності, суворої структурної симетрії. Здебільшого вони короткі, завершені, з чітким підметом і присудком, іноді з елементами парцеляції: *Мати встала. Пройшла до вікна. Подивилася вдалину* [30]. Така синтаксична організація формує рвану ритміку, що втілює емоційну спустошеність, безвихідь, застиглу драму в побуті.

У новелі «Нація» [31] просте двоскладне речення використано для передачі раптовості та невідворотності подій: *Смерть прийшла вночі*. Така синтаксична побудова увиразнює момент трагічного перелому в житті персонажа, створює атмосферу внутрішнього потрясіння.

У прозі Марії Матіос двоскладне речення постає не як нейтральна граматична одиниця, а як активний елемент естетичної структури тексту. Стилїстична гнучкість таких конструкцій забезпечує широкий спектр функцій: від фіксації побутових дій до репрезентації глибоких психоемоційних станів [5, с. 47; 8, с. 95]. У своїх творах, зокрема в романах «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Черевички Божої Матері», письменниця послідовно демонструє здатність двоскладного речення до внутрішньої трансформації, яка корелює зі зміною ритму оповіді, тематичних домінант і тональності [6, с. 102; 10, с. 54].

Так, у романі «Солодка Даруся» представлено речення: «Даруся довго сиділа, не зводячи очей із гір», де граматична повнота конструкції поєднується з поетичною розсіяністю, що передає стан заціпеніння героїні [1, с. 211]. У цьому ж творі речення *Вона встала і пішла, не сказавши ні слова* створює ефект стриманого емоційного вибуху – крізь зовнішній спокій проступає внутрішній конфлікт [1, с. 219].

У прозових творах Марії Матіос («Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки» та «Черевички Божої Матері») авторка активно використовує різні функційні типи двоскладних речень, які слугують не лише граматичною, а й стилістичною опорою письма. Поширеними є повні двоскладні речення, у яких

чітко виражені підмет і присудок, а також наявні другорядні члени речення. Такі конструкції формують рівний, спокійний ритм розповіді, сприяючи описові зовнішніх подій чи внутрішніх станів персонажа. Наприклад: *Даруся сиділа біля вікна і дивилася на воду* [28].

Інший поширений тип – ускладнені двоскладні речення, які містять вставні конструкції, прикладки, уточнення. Вони зосереджують увагу читача на певній деталі, часто емоційно значущій, і підсилюють психологічну напругу, як-от у реченні: *Стара, зморена і ніби безтінна, мати мовчала* [29].

Особливу експресію створюють двоскладні речення з анафорою або повтором підмета, присудка, їхніх елементів. Повторення в таких конструкціях виконує функцію емоційного нагнітання, а також додає фольклорного звучання. Наприклад: *Вона чекала. Вона мовчала. Вона терпіла* [29].

Інверсивні двоскладні речення характеризуються порушенням звичного порядку слів, що використовується для передачі внутрішньої напруги або нестабільного психологічного стану героя.

Неповні речення, або еліптичні конструкції, становлять важливий тип двоскладних речень, у яких свідомо опущено один або кілька структурних компонентів, але зміст залишається зрозумілим із контексту. Їхня специфіка полягає в тому, що опущені елементи легко відновлюються з попередніх реплік або загальної ситуації мовлення, що робить їх зручним засобом економії мовленнєвих ресурсів, підвищення експресивності, емоційної насиченості або динамізму викладу.

Як зазначає Н. Ф. Клименко, неповні речення є «типовим виявом функціональної адаптації синтаксичних структур до конкретної комунікативної ситуації» [7, с. 212]. У межах сучасного синтаксичного аналізу їх розглядають як такі, що виникають не внаслідок граматичної дефектності, а як результат прагматичної оптимізації висловлювання [1, с. 129].

У лінгвістиці прийнято класифікувати неповні речення за принципом позиційного вилучення. Питання про природу неповних речень не є однозначним у науковій традиції. Частина дослідників розглядає їх як окремий

структурно-семантичний різновид речень [5, с. 243], тоді як інші – як варіант повного речення в певному контексті [3, с. 181]. Однак більшість сучасних лінгвістів, зокрема О. Д. Пономарів, погоджуються з тим, що неповні речення становлять повноцінну частину синтаксичної системи мови, мають власну комунікативну функцію і активну стилістичну роль [9, с. 54].

Особливо частотними вони є в розмовному стилі, а також у художньому мовленні, де сприяють створенню ефекту природності, невимушеності, психологічної напруги або швидкого темпу дії. У прозі Марії Матіос така форма конструкцій є свідомо стилістичною домінантою, що надає мовленню її персонажів виразної живості й індивідуального ритму. Наприклад: *А я? – мовила вона, не договоривши* (роман «Солодка Даруся»). Тут відсутній присудок, але з контексту цілком зрозуміло, що малося на увазі: *А я (що маю робити)?* або *А я (хіба не піду)?*

Контекстуальні неповні речення втрачають окремі компоненти, які легко встановити з попереднього чи наступного мовного оточення. Вони найчастіше трапляються у діалогічному мовленні. Наприклад, у творі «Армагедон уже відбувся» [18] персонажі часто реагують на запитання або емоційні подразники короткими репліками на кшталт: *А я ж...* або *Тоді б....* Така побудова речення створює відчуття незавершеності думки, яка не потребує завершення, бо вона вже зрозуміла з попереднього контексту.

Ситуативні неповні речення спираються не стільки на мовний, скільки на ситуаційний контекст. Вони виникають у тих випадках, коли зміст опущених слів очевидний із самої ситуації спілкування. Наприклад, у повісті «Солодка Даруся» [25] часто вживаються уривчасті фрази: *Пішла..., Знову?, Вже....* У таких випадках читач або слухач домислює зміст на основі знання ситуації, у якій розгортається дія.

Еліптичні речення зазвичай є граматично скороченими варіантами повних речень, але завдяки типовості ситуації або мовного вживання сприймаються як завершені. Наприклад, у розповідях від третьої особи Матіос використовує такі конструкції: *І вже не було...* або *Бо хіба...* – з відсутністю підмета чи присудка,

однак із повним розумінням смислу завдяки емоційній напрузі та інтонації [9, с. 154].

В авторській прозі Матіос неповні речення стають важливим засобом передачі емоційної напруги, психологізму, інтимності мовлення. Так, у романі «Солодка Даруся» [25] внутрішні монологи героїні сповнені усічених фраз, де мовчання промовляє більше, ніж слова: *Хотіла сказати – не змогла. Подивилася. І все....* Тут наявна контекстуальна неповнота, яка посилює ефект психологічної зупинки, внутрішньої межі, болісного замовчування. Такий синтаксис віддзеркалює травмовану свідомість героїні, її нездатність виражати словами внутрішні конфлікти [13, с. 241]. Нарешті, ще одним характерним типом є накопичення експресивних неповних речень. Це дозволяє драматизувати момент і акцентувати увагу на ключових діях або емоціях персонажа. Наприклад: *Не сказала. Навіть не глянула. Просто пішла* [30].

У новелі «Черевички Божої Матері» [30] неповні речення виконують роль ритмічних маркерів: *Знову ніч. Та сама. Але інша* – три речення, побудовані на усіченому ритмі, виразно передають відлуння образів та зміну перспективи. Авторка навмисне порушує граматичну повноту, щоб зосередити увагу на семантичному контрасті.

Діалогічне мовлення героїв Матіос рясніє ситуативними неповними репліками, в яких часто бракує логічного завершення. Наприклад: – *Ти ж...* – *Я нічого.* – *Але ж...* – *Не треба.* Такі репліки моделюють стан комунікативної напруги, емоційного надлому, коли думки уриваються через гнів, страх або безсилля.

Еліптичні конструкції у прозі Марії Матіос виступають важливим засобом вираження глибоких емоційних і психологічних станів персонажів. Через опущення окремих членів речення авторка досягає ефекту уривчастого, фрагментарного мовлення, що стилізується під внутрішній монолог або психоемоційний потік свідомості. Така синтаксична неповнота дозволяє передати відчуття розгубленості, напруження або шоку.

Неповні речення у прозі Марії Матіос – це не просто синтаксична економія, а свідомий художній прийом, що дозволяє розривати мовний потік, створювати ефект мовчання або психологічної заціпенілості. Вони служать інструментом ритмізації тексту, маркером емоційної межі, засобом формування підтексту. Неповні речення у поезії Матіос часто граничать із символом: пауза стає місцем сенсу, а мовчання – найгучнішим вигуком. Така стилістична стратегія дозволяє авторці передати внутрішні травми, екзистенційні стани та фольклорну тишу, яка пронизує її тексти.

Двоскладні речення у прозі Марії Матіос є ключовим засобом передачі художнього змісту, що поєднує структурну простоту з естетичною глибиною. Їх функційна гнучкість дозволяє варіювати темп оповіді, стилістичний тон і наративну перспективу. Речення у текстах Матіос ніколи не є нейтральною одиницею – кожне виконує важливу стилістичну функцію, занурюючи читача в глибокий пласт мовної і психологічної реальності персонажів. Саме це синтаксичне розмаїття й авторська манера оперувати двоскладними структурами забезпечують прозі Матіос виняткову емоційну й образну насиченість.

2.1.2 Односкладні речення

Односкладні речення становлять важливий об'єкт синтаксичної теорії, оскільки вони є своєрідним синтаксичним типом, у якому структура повідомлення згортається до одного головного члена – підмета або присудка. Їх поява в мовленні зумовлена не лише граматичними чинниками, а й комунікативними потребами: необхідністю лаконічного, емоційно забарвленого, експресивного або контекстно зумовленого вираження думки [8, с. 135].

У межах синтаксичної науки існує кілька підходів до вивчення односкладних конструкцій. Зокрема, у праці І. Р. Вихованця розкрито функційну природу односкладних речень як засобу вираження предикативної ознаки без граматичного суб'єкта, що забезпечує еліптичність і згорнутість структури [2, с. 63–65]. Автор акцентує на тому, що односкладні речення мають не редукований, а самостійний статус у системі простого речення. Також

висвітлено зв'язок таких конструкцій із мовною економією та контекстною заданістю суб'єкта або об'єкта.

Проблему класифікації односкладних речень по-різному розв'язували вітчизняні та зарубіжні лінгвісти. Традиційна граматики розрізняє означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні односкладні речення. Такий поділ ґрунтується на формально-граматичних ознаках присудка та на ступені вираженості особи суб'єкта в присудковій формі [5, с. 148]. Іншу класифікаційну модель запропонувала С. Я. Єрмоленко, яка, поряд із традиційними типами, виділяє модальні односкладні речення, де головний член містить модальні дієслова або конструкції, що виражають необхідність, бажання, можливість: *Можна починати*. [6, с. 91].

У дослідженнях останніх років увагу зосереджено на функційно-семантичних аспектах таких конструкцій. Так, Н. М. Костенко аналізує функційну природу односкладних речень у контексті їхньої ролі в художньому та публіцистичному мовленні, де вони часто виконують роль ритмізаторів тексту або експресивних акцентів [14, с. 102–103].

Отже, синтаксична теорія розглядає односкладні речення як повноцінну частину системи простого речення, що має своє функційне навантаження, граматичну специфіку й стилістичну варіативність. У мовленні вони виступають не лише засобом лаконізму, а й інструментом вираження модальності, емоційності, авторської позиції, що підкреслює їхню важливість у синтаксичній організації тексту.

Особливої виразності в художньому стилі Марії Матіос набувають номінативні односкладні речення, які функціонують як згустки сенсу, емоційні кадри або стилістичні паузи: *І тиша, і спека, і запах горілого хліба, і сліпуче світло в очах...* У романі «Черевички Божої Матері» [30] письменниця часто використовує такі конструкції для фіксації образу чи ситуації без дієслівного оформлення, зокрема: *Тиша. Вечір. Різьблений лик святого* – тут речення фіксують не дію, а стан простору, атмосферу, відчуття. Така синтаксична модель дозволяє максимально зосередити увагу на візуальній та емоційній складовій

описуваного і водночас створити відчуття застиглого часу або сакральності моменту.

Інколи номінативні речення функціонують як ритмічні вставки, що розривають потік нарації, створюючи ефект «поштовхів пам'яті», мовних спалахів. Наприклад, у новелі «Нація» [31] трапляються конструкції на зразок: *Сіль. Камінь. Попіл. Тиша*. Тут кожне слово виноситься в окрему синтаксичну позицію, підсилюючи його символічний потенціал.

Загалом односкладні речення у творчості Матіос не можна розглядати ізольовано від інтонаційної та ритмічної структури тексту. Вони часто поєднуються в ланцюги, де кожне наступне речення розвиває або контрастує з попереднім, формуючи своєрідну стилістичну «дробленість», що передає фрагментованість свідомості героїв, ламкість психоемоційного стану, коливання між минулим і теперішнім. При цьому важливо, що односкладні речення хоч і виглядають лаконічними, рідко несуть спрощений зміст – навпаки, вони часто максимально насичені підтекстами, алюзіями, метафорами.

Функційно ці речення можуть позначати початок розділу або емоційно-кульмінаційний момент у середині епізоду, слугувати маркером переходу між подіями, внутрішніми станами чи сюжетними лініями. У текстах авторки простежується ритмізація через повторення односкладних речень. Це створює своєрідну синтаксичну музику, близьку до молитви, плачу або замовляння.

За нашими даними, найпоширенішими у творах Матіос є означено-особові, безособові, узагальнено-особові та номінативні речення. У романі «Солодка Даруся» [28] означено-особові односкладні речення використовуються для передачі миттєвих, імпульсивних переживань або безпосереднього внутрішнього досвіду: *Бойться. Знає. Чує*. Кожне слово функціонує як окремий синтаксичний імпульс, що передає пульсацію страху, спогаду або травматичної реакції. Така структура забезпечує рваний ритм оповіді, який максимально наближує читача до психологічного стану героїні.

У романі «Майже ніколи не навпаки» [29] часто трапляються безособові речення, які фіксують стан поза суб'єктом, передають атмосферу фатальності

або деперсоналізації: *Тисне. Морозить. Кидає в жар*. Ці речення не мають дієвого суб'єкта, і саме це відчуття «відсутності волі» на тлі фізичних симптомів підкреслює приреченість персонажів.

Серед односкладних речень у прозі Марії Матіос центральну позицію займають номінативні конструкції. Як уже було зазначено раніше, ці речення фіксують статику, зупинку часу, а не динаміку події. У романі «Черевички Божої Матері» [30] номінативні речення часто виконують функцію візуальних і символічних «кадрів»: *Тиша. Ніч. Золото ікон*. Такі речення передають стан буття, настрій, сакральну атмосферу. Вони зосереджують увагу читача не на русі чи дії, а на самій суті явищ, їхньому символічному та емоційному навантаженні. В інтерпретаційному плані це синтаксична зупинка, момент інтимного споглядання, де назви предметів існують як смислові конденсати.

У прозі письменниці номінативні речення використані для підкреслення станів заціпеніння, емоційного шоку, страху, пустки, болю. Наприклад: *Тиша. Порожнеча. Страх*. Така побудова викликає у читача сильну внутрішню реакцію, створює ефект кадрованої зупинки, в якій кожне слово «окремо проживається» [4, с. 61]. Такі приклади – не поодинокі. Вони часто імітують живу внутрішню мову, потік свідомості, момент короткого усвідомлення переживання.

Означено-особові речення трапляються у творах письменниці регулярно, особливо у внутрішніх монологіях і діалогах. Вони підкреслюють присутність мовця, створюють ефект причетності до події, безпосередньої участі в переживанні. Ці короткі, емоційно насичені речення передають психологічну напругу, вирвану з потоку переживань дію, яка не потребує означення суб'єкта, бо він очевидний із контексту.

Узагальнено-особові речення займають напіврегулярну позицію, але відіграють помітну роль у філософських і моральних роздумах. Вони наближаються до стилістики фольклору, афористичних висловів, часто виконуючи функцію морального узагальнення. Наприклад: *Кажуть, біда мовчазна – не проситься, не кричить*. Така структура не закріплена за

конкретним мовцем, вона апелює до колективної пам'яті, до національного досвіду, архетипу страждання, закріпленого в мовній свідомості.

Узагальнено-особові речення часто реалізуються у формі дієслів другої особи однини теперішнього часу і вказують на типову дію суб'єкта в умовній ситуації. Наприклад: *Плачеш* – і нічого не змінюється [22, с. 133].

Неозначено-особові речення трапляються рідше, але функціонують як засіб делікатної оповіді, коли дія важливіша за виконавця. Наприклад: *Виносили старого вночі, щоб не бачив ніхто*. Суб'єкт дії тут не названий, що посилює тривожну атмосферу, водночас створює ефект недомовленості, який є характерним для стилю Марії Матіос.

Безособові речення з'являються епізодично, найчастіше в описах стану природи чи психологічних відчуттів. Вони передають емоційний фон, стан середовища або душевний стан персонажа, часто слугують стилістичним мостом між дією і сприйняттям.

Отже, односкладні речення у творчості Марії Матіос – це не лише граматична одиниця, а естетична категорія. Вони перетворюються на інструмент фіксації внутрішнього болю, уявлення про недомовленек, момент інтонаційного або наративного зламу. У контексті авторської стилістики вони виступають носіями граничної експресії – лаконічної, але глибоко психологічної. Їхня суть полягає не у структурі, а в потенціалі мовчання, символізму, афекту. Саме через такі речення Матіос досягає високого ступеня емоційної напруги, інтимної глибини й образної насиченості, які й вирізняють її прозу серед сучасного українського письменства.

2.1.3 Прості ускладненні речення

Просте ускладнене речення – це речення, яке формально залишається простим (тобто містить одну граматичну основу), але має структурні або смислові елементи, які ускладнюють його будову. Таке речення зберігає ознаки простоти, але відрізняється від елементарного простого речення тим, що до нього додаються звертання, уточнювальні, вставні, однорідні члени речення, а також відокремлені звороти.

У сучасному українському мовознавстві прості речення класифікують за видом ускладнення – з однорідними членами речення, з відокремленими членами речення, зі звертаннями, із вставними словами та вставленими конструкціями, з уточнювальними членами тощо.

Ця класифікація має важливе значення як у практиці синтаксичного аналізу, так і в лінгвостилістичному дослідженні, оскільки ускладнені речення широко використовуються в художній літературі для створення виразності, стилістичної насиченості й інтонаційної багатогранності тексту.

На думку мовознавців (зокрема Л. Булаховського, С. Іваненко [3], [4], [11]), ускладнення речення є показником гнучкості синтаксичної системи української мови. Просте ускладнене речення поєднує компактність структури з потенціалом для розгортання смислів, що робить його одним із найчастотніших засобів побудови висловлень як у науковому, так і в художньому стилях.

У стилістичному плані такі речення можуть відображати авторську інтонацію, ритм, емоційне забарвлення, дозволяють ввести роз'яснення, відступ, ремарку чи уточнення, не вдаючись до складнопідрядних або складносурядних конструкцій.

Прості ускладнені речення, попри наявність лише однієї граматичної основи, мають складну синтаксичну структуру завдяки використанню різноманітних засобів ускладнення. До них належать відокремлені члени речення (означення, обставини, прикладки), вставні слова та конструкції, ряди однорідних членів, уточнення, звертання, вставлені конструкції, а також елементи непрямого синтаксичного включення. Саме ці ускладнення дозволяють розширити синтаксичну і семантико-прагматичну ємність висловлення, забезпечити багатогранну передачу значень, інтонаційних відтінків та суб'єктивної модальності.

У синтаксичній теорії просте ускладнене речення розглядають як проміжну форму між простим і складним, що дозволяє реалізовувати різнорівневі функції – номінативну, емоційно-експресивну, стилістичну, текстоорганізувальну [11, с. 128]. У прозі Марії Матіос такі речення набувають

особливої ваги, стаючи засобом авторської рефлексії, занурення в психологічні стани персонажів, деталізації описів та ритмічного структурування наративу.

Одним із поширених способів ускладнення є відокремлені означення, які виконують роль художньої характеристики або глибинної емоційної оцінки. У романі «Солодка Даруся» [25] наявні речення з каскадом означень: *Стара, зморена, з руками, тонкими, як лоза, Даруся сиділа, мовчазна, на порозі*. Тут форма ускладнення формує поступову зміну фокусів – від зорового спостереження до внутрішньої тиші персонажа.

Відокремлені прикладки у текстах Матіос створюють додатковий смисловий рівень, зокрема через позначення суспільної чи емоційної ролі персонажа: *А він, отой недолугий сільський слуга, не смів глянути їй у вічі*. Прикладка вказує на ставлення наратора або героїні до персонажа, функціонуючи як інструмент авторської позиції.

Вставні слова та конструкції (як-от: *мабуть, здається, по суті, звісно, на жаль*) передають внутрішній голос оповідача або персонажа, посилюючи ефект довіри, сумніву чи емоційного зламу. Їх часте вживання характерне для внутрішнього мовлення героїв, що емоційно переобтяжене або фрагментоване. У творі «Майже ніколи не навпаки» [27] такі конструкції підкреслюють роздвоєність свідомості персонажів, які часто коментують самі себе або хід своїх думок.

Уточнювальні члени речення уточнюють час, місце, умови дії, зберігаючи при цьому емоційний підтекст: *Зупинилась вона тоді – саме біля хвіртки....* Уточнення у Марії Матіос часто виносяться після паузи або тире, що підкреслює їхню важливість або несподіваність.

Звертання, що трапляються в емоційно загострених епізодах, слугують не лише засобом контакту, а й способом збереження драматичного напруження або демонстрації ставлення героя до когось: *Даруся, Даруся, не плач....* Тут звертання функціонує як крик душі, психоемоційний імпульс.

Вставлені конструкції (у дужках або між тире) також часто трапляються в авторському мовленні. Вони або вказують на додаткові деталі, або вводять

контрастну думку, ніби «поза межну» до основного змісту речення. Наприклад: *Вона знову згадала те (чи, може, вигадала?)...*

Отже, прості ускладнені речення в прозі Марії Матіос – це не лише формальний вияв синтаксичної варіативності, а повноцінний засіб художнього моделювання смислів. Їх синтаксична природа взаємодіє з ритмом, емоціями, внутрішніми станами героїв і наратора, забезпечуючи глибоку конотацію, психологічну точність і художню виразність.

У повісті «Армагедон уже відбувся» [18] Марія Матіос використовує прості ускладнені речення як засіб не лише побудови синтаксичної структури, а й глибокого розкриття внутрішнього світу персонажів. Особливо помітними є вставні конструкції, уточнення й додаткові фрази, які функціонують як відображення внутрішньої рефлексії героїв, часто інтуїтивної та несвідомої.

Інша стратегія ускладнення простого речення у творчості письменниці – насичення його низкою однорідних членів речення. У творі «Майже ніколи не навпаки» [22] фіксуємо приклад, де однорідні обставини, присудки та означення створюють ефект драматичного нагнітання: *Плакала довго, тихо, згортаючись, наче кіт, і ховала лице в подушку, мокру, зім'яту, чужу*. Речення, хоч і формально залишається простим, ускладнюється до рівня складного емоційно-психологічного блоку: за допомогою градації, повторів, візуальних і тактильних деталей досягнуто ефекту «перегрітого» мовлення, у якому переживання не просто передається, а інсценується.

У прозі Марії Матіос особливу стилістичну вагу мають ускладнені синтаксичні конструкції, які вона майстерно використовує для передачі тонких психологічних нюансів, відтінків емоцій та глибини внутрішнього монологу персонажів. У цьому контексті варто звернути увагу на речення з відокремленими обставинами, що відіграють роль маркерів внутрішнього стану, часто набуваючи функції своєрідного психоемоційного резонатора. Зокрема, у новелі «Москалиця» [23] авторка пише: *Вона мовчала, стискаючи пальці до болю, затискаючи губи...* Цей фрагмент демонструє не лише зовнішню поведінку героїні, а й її глибокий душевний стан, який передається через рухи, напруження,

стримувані емоції. Завдяки відокремленим дієприслівниковим зворотам Матіос моделює складний психологічний рельєф – тут кожна дія містить підтекст, вказує на пригніченість, зосередженість, болісне самостримання.

Окремий пласт становлять уставні зауваги, що органічно вплітаються в тканину авторського мовлення та формують своєрідну стратегію психологічного розкриття характерів. У повісті «Щоденник страченої» [27] з'являється фраза: *Він мовчав, як завжди – отой його звичний спосіб уникати правди.* Уставна частина тут виконує одразу кілька функцій: по-перше, вона підкреслює ригідність поведінки персонажа, вказує на повторюваність, сталість у його реакціях; по-друге, виявляє критичне ставлення наратора, формуючи іронічну дистанцію між героєм і оповідачем.

Важливу роль у побудові конструкцій у прозі Матіос відіграє полісиндетон – стилістичний прийом, що полягає в навмисному повторенні сполучників між однорідними членами речення. Наприклад: *І тоді вона встала, і вийшла, і мовчки зачинила двері, і довго не озиралася.* У цьому випадку повторюваний сполучник *і* не лише формально з'єднує частини речення, а й ритмізує оповідь, надає їй певної монотонності, що передає психоемоційний стан героїні – її рішучість, внутрішнє зосередження чи навіть спустошення. Полісиндетон допомагає авторці створити атмосферу зосередженості або зацикленості, що відповідає психологічному стану персонажів і сприяє формуванню ефекту затягнутої дії чи повторюваного болісного досвіду.

Отже, ускладнені прості речення у прозі Марії Матіос – це не лише синтаксичний ресурс, а й інструмент побудови глибоко особистісного, внутрішньо драматичного світу. Через відокремлення, вставні структури, градацію, уточнення, авторка досягає високої художньої інтенсивності, де кожне речення – це цілісний психологічний фрагмент, насичений інтонацією, внутрішнім рухом, мовчазними підтекстами. У межах її стилістики такі речення виконують роль розширеного кадру – вони водночас показують і глибину простору, і настрій, і динаміку зміни душевного стану персонажа.

2.2. Складні речення у прозі Марії Матіос

2.2.1 Складносурядні речення

Складносурядні речення становлять одну з основних синтаксичних конструкцій у сучасній українській мові. Вони характеризуються поєднанням двох чи більше частин, рівноправних за змістом і граматично, з'єднаних сурядним зв'язком. Такі конструкції традиційно поділяють на єднальні, протиставні та розділові залежно від семантики сполучників, що використовуються для зв'язку між частинами.

У наукових працях (зокрема, у дослідженнях Слинька І.І. [9, с. 84], Біляєва О. О. [6, с. 35], Задорожної Л. А. [12, с. 91]) зазначено, що складносурядні речення можуть репрезентувати як прості, так і складні зв'язки між подіями – одночасність, послідовність, зіставлення, вибір, причинову або наслідкову залежність. Проте в межах складносурядної конструкції граматично зберігається рівноправність компонентів.

В основі типології складносурядних конструкцій лежить не лише характер сполучника, а й логіко-семантичні зв'язки між предикативними частинами. Наприклад, єднальні сполучники (*і, й, та*) реалізують відношення одночасності або приєднання, тоді як протиставні (*але, проте, однак*) виражають зіставлення думок або подій. У свою чергу, розділові сполучники (*або, чи, то... то*) вказують на альтернативність, невизначеність чи взаємовиключення дій.

Такі сучасні дослідники, як Слинько І. І. та Ярощук Н. М., підкреслюють функційну гнучкість складносурядних конструкцій, які можуть мати як незалежні частини, так і семантично зумовлені, особливо в художньому мовленні, де ритміко-синтаксична організація є визначальною [9, с. 88; 11, с. 57].

Отже, складносурядне речення постає як гнучкий засіб передавання складної думки, зображення зв'язків і протиставлень у тексті, що відіграє значну роль у синтаксичній організації сучасної української прози.

У прозі Марії Матіос складносурядні речення є не просто засобом поєднання синтаксичних одиниць, а повноцінним інструментом стилістичного моделювання. Вони створюють ефект внутрішньої багатоголосності, дозволяють

передавати одночасність зовнішньої дії та внутрішнього стану, а також формують особливий пульс наративу – нерівномірний, контрастний, хвилеподібний. Письменниця не використовує сурядні конструкції механічно: кожне поєднання предикативних одиниць у її текстах має семантичне, інтонаційне й психологічне навантаження.

У романі «Солодка Даруся» [25] авторка створює двоголосся мовчання і присутності, що розкривається через просту конструкцію: *Даруся стояла і мовчала, а мати сиділа і дивилася у стіну*. У цьому випадку сурядність між двома парами підмет – присудок не просто передає факт одночасності – вона віддзеркалює паралельність мовчання, кожне з яких має свій психоемоційний зміст. Даруся мовчить від травми, мати – від приреченості. Сполучник «а» функціонує тут не як простий засіб протиставності, а як межа між двома відчуженими світами, що одночасно співіснують в одному просторі.

У новелах збірки «Майже ніколи не навпаки» [22] складносурядні речення конструюють ефект поступового наростання буденного жаху, що відбувається ніби повз героя: *Він прийшов пізно, і ніхто вже не чекав, і навіть двері були не зачинені* – тут кожна частина додає до атмосфери тиші й відсутності життя, імітуючи поступове згасання очікування, яке ніхто вже не артикулює вголос. Особливої уваги заслуговують багатокomпонентні складносурядні речення з повтором сполучників (полісиндетон), які Матіос застосовує як структурний засіб інтонаційної фрагментації та драматизації простору переживання. У повісті «Армагедон уже відбувся» [18] фіксуємо: *Було душно, і ніч не наставала, і в голові пульсували якісь уривки голосів*. У наведеному реченні повторюваний сполучник «і» створює ритм паніки, ментального безладу і водночас стилістичний темп мовлення, що нагадує потік свідомості. Паралельність подій і внутрішніх відчуттів оформлюється граматично через сурядність, а ритмічна структура виводить читача за межі спокійного сприйняття.

Протиставні й зіставні складносурядні конструкції посідають у прозі письменниці особливе місце, оскільки вони оформлюють моменти внутрішнього

спротиву, невидимих зламів, коли герой ніби не чинить дії, але бореться з емоціями або обставинами.

В окремих випадках речення розгалужуються до періодів, у яких кожна синтаксична ланка набуває семантичної ваги: *Даруся не зводила очей з матері, а мати, наче не бачила її погляду, метушилася коло печі, прикривала очі фартухом* [28]. Тут присутня складна гра поглядів, жестів, пауз – синтаксис дозволяє подати психологічну сцену в розгортанні, де кожна дія синтаксично ізольована і семантично вмотивована.

У «Щоденнику страченої» [27] авторка активно використовує повторювані однотипні сурядні конструкції, які підсилюють ефект монотонної травми: *Я прокидаюсь, я ходжу по кімнаті, я нічого не хочу*. Така синтаксична структура виконує інтонаційну та ритмічну функцію: вона відтворює однотипність, рутину, емоційне виснаження, які не потребують деталізації, бо вже стали фоном існування. Тут сурядність не об'єднує, а підкреслює розпад - на фрагменти, на однакові дні, на однакові рухи.

Стилістичні функції складносурядних речень у прозі Марії Матіос: психологічна роздвоєність – синтаксис моделює емоційний конфлікт, зміну станів; ритмізація наративу – повторювані структури створюють або монотонність, або пульсацію напруження; інтонаційна пауза – кожна частина речення функціонує як окрема мікросцена, розділена інтонаційно; поступове наростання змісту – частини одного речення візуалізують паралельність або послідовність дій.

У процесі аналізу синтаксичних конструкцій прози Марії Матіос важливим аспектом є дослідження складносурядних речень як однієї з ключових форм синтаксичного зв'язку на рівні тексту. Цей тип речень репрезентує конструкції, у яких прості речення об'єднані за допомогою сурядного зв'язку, переважно із збереженням певної інтонаційної та смислової автономії. Відповідно до синтаксичної класифікації, складносурядні речення поділяються на єднальні, зіставно-протиставні та розділові залежно від характеру смислового зв'язку між частинами.

Складносурядні речення з єднальними сполучниками (і, й, та (у значенні і), також, теж) у прозі Марії Матіос зазвичай позначають одночасність, послідовність або накопичення подій. Їх уживання створює ефект емоційного нагнітання або динаміки в оповіді. Наприклад: *Жінка зітхнула й подивилась у вікно, і враз щось у тій тиші порухнулося, та не зупинило її сліз*. Це речення об'єднує три прості предикативні одиниці, підкреслюючи поступову зміну емоційного стану персонажа. Як зазначає Н. Клименко, такий тип синтаксичної побудови сприяє «плинності й емоційній наснаженості розповіді» [12, с. 73].

Зіставно-протиставні складносурядні речення реалізують відношення протиставлення, контрасту або заперечення очікування. У прозі письменниці часто вживаються сполучники *але, та* (у значенні *але*), *проте, однак*. Наприклад: *Вона мовчала, але очі її говорили більше, ніж слова*. Протиставлення формує драматичну напругу, підсилює внутрішній конфлікт персонажів. Подібна синтаксична організація, на думку Л. Паламарчук, «активізує читацьке співпереживання, оскільки демонструє розрив між внутрішнім і зовнішнім» [14, с. 117].

У творі «Майже ніколи не навпаки» речення *Мати варила борщ, а діти мовчали* фіксує рутинну дію, але за допомогою контрасту між активністю матері й пасивністю дітей формує підґрунтя для драматичного підтексту [2, с. 167].

Варіативність синтаксису зберігається і в складніших емоційних епізодах. Наприклад, у «Черевичках Божої Матері» знаходимо речення: *Старий лежав нерухомо, а в кімнаті було чути лише цокання годинника*. Тут поєднання граматично завершених синтагм вибудовує відчуття застиглості часу, смерті, тиші як домінанти простору [3, с. 104].

Складносурядні речення з розділовими сполучниками (*або, чи, то...то, чи то...чи то*) у творах Марії Матіос передають вагання, вибір, невизначеність або паралельність альтернатив. Наприклад: *То вона сміялась, то плакала, чи, може, те був один і той самий стан*. Це дозволяє авторці змальовувати стан емоційної нестабільності або багатовекторність душевних переживань героїв. За

твердженням Г. Сучасної, така побудова речень «структурує поетику внутрішнього монологу, де реальність і уява нашаровуються» [18, с. 92].

Використання складносурядних конструкцій у прозі Марії Матіос не є винятково структурною особливістю, а виконує важливу функційно-стилістичну роль. Через зміну типів сполучників авторка моделює ритм оповіді, інтонаційну структуру, передає психологічну напругу або відчуття дисгармонії. Така типологія синтаксичних конструкцій, як підкреслює С. Іванюк, «розкриває глибину авторської інтенції та її індивідуального стилю» [10, с. 88].

Складносурядні речення в авторському стилі Марії Матіос – це не просто синтаксичні одиниці зв'язку, а композиційні вузли, що відображають психологію персонажів, ритм мислення, соціальні контрасти. Через граматично рівноправні частини авторка формує неоднорідний емоційний простір, у якому поєднуються рух і зупинка, біль і мовчання, дія й очікування. Такий підхід підкреслює індивідуальність авторського голосу, який виявляється навіть у буденній синтаксичній конструкції.

2.2.2 Складнопідрядні речення

Складнопідрядне речення як структурна одиниця синтаксису є об'єктом прискіпливої уваги як традиційної, так і сучасної лінгвістики. Проблематика його дослідження пов'язана насамперед із багатошаровістю його семантичної структури, варіативністю форм підрядності та складністю засобів синтаксичного зв'язку між частинами. Серед основних питань, що хвилюють науковців, виокремлюють класифікацію типів підрядних зв'язків, взаємодію головної та залежної частин, природу семантико-синтаксичних відношень, а також функційне навантаження складнопідрядних структур у художньому мовленні.

У творчості Марії Матіос складнопідрядні речення становлять значний пласт синтаксичних побудов і виконують важливу стилістичну функцію – не лише логічно розгортають думку, а й передають психологічні стани персонажів, змальовують складні емоційні або філософські роздуми. У її текстах спостерігається широка варіативність підрядних структур: від простих з однією

підрядною частиною – до складнопідрядних речень із кількома підрядними, іноді глибоко вкладеними.

Згідно з традиційною класифікацією, складнопідрядні речення поділяються на такі типи: складнопідрядні з'ясувальні, у яких підрядна частина розкриває зміст головного члена головної частини; складнопідрядні означальні, де підрядна частина виконує функцію означення до певного слова в головній частині; складнопідрядні обставинні, що уточнюють обставинні умови дії або стану в головній частині (причини, мети, часу, умови, допусту тощо); складнопідрядні з кількома підрядними частинами.

Складнопідрядні речення в прозі Марії Матіос відзначаються широким функційним і структурним розмаїттям, що дозволяє їй тонко передавати нюанси психологічного стану персонажів, внутрішні монологи, логіку мислення або мотиви вчинків. У її текстах часто трапляються різні типи підрядних – з'ясувальні, означальні, обставинні (причини, умови, допусту), а також речення з кількома рівнями вкладеності. Це свідчить про високу синтаксичну майстерність письменниці [2, 8].

Зокрема, складнопідрядні з'ясувальні речення використовуються для вираження мислення чи мовлення героїв і розкривають внутрішній діалог. Наприклад: *Вона знала, що вже ніколи не повернеться в той дім* – підрядна з'ясувальна частина пояснює об'єкт думки головної частини («знала»). Такий тип речень дозволяє розгортати драматургію в емоційній площині, надаючи читачеві доступ до глибокого переживання персонажа [3].

Означальні підрядні речення допомагають уточнити, індивідуалізувати образ або предмет. Наприклад: *У вікні світилася лампа, яка нагадувала йому про дитинство*. Тут підрядна означальна частина конкретизує слово «лампа», надаючи йому асоціативного, емоційного змісту, пов'язаного з минулим [2].

Обставинні речення в прозі Матіос часто передають причинно-наслідкові зв'язки або умовно-часові залежності між подіями. Наприклад, обставина причини: *Бо якби він не пішов того вечора, усе могло б бути інакше* – підрядна частина пояснює, чому відбулося все так, як сталося. Таке структурування

дозволяє письменниці будувати альтернативні лінії розвитку подій, підкреслюючи фатальність або невинуватість певних рішень [29].

Ми зафіксували складнопідрядні речення з підрядними умови: *Якщо вона не прийде до ранку, він поїде сам*. Тут залежна частина задає умову для здійснення дії в головній – типовий засіб передати напружене очікування, межу між надією і розчаруванням [2].

За нашими даними, напіврегулярно функціонують у досліджуваному матеріалі складнопідрядні речення з підрядними допусту: *Хоч як вона намагалася це заперечити, очі видавали все* – попри зусилля персонажа приховати правду, підрядна частина вказує на внутрішню суперечність і неуспішність цього наміру. Допустові підрядні є важливими в контексті моральної чи психологічної боротьби героїв із самими собою [29].

У художній прозі Марії Матіос складнопідрядні речення є ключовим інструментом передачі внутрішнього монологу, психологічної рефлексії, глибинного мотивування дій персонажів та образного структурування часу і простору. У порівнянні зі складносурядними конструкціями, які здебільшого фіксують паралельні або контрастні дії, складнопідрядні речення забезпечують ієрархічну організацію думки, розкривають причинно-наслідкові зв'язки, суб'єктивні оцінки, часові або умовні рамки буття.

Складнопідрядні речення у прозі Марії Матіос посідають важливе місце в синтаксичній структурі тексту і функціонують як стилістичний інструмент глибокої психологізації, драматизації й образного насичення наративу. Їхнє використання виходить за межі граматичної необхідності – письменниця перетворює підрядність на семантичний інструмент вираження пам'яті, внутрішнього голосу, етичних дилем та суб'єктивного часу.

Підрядні часові конструкції часто супроводжують спогади або передчуття, оформлюючи хронологічний зсув, який занурює читача у суб'єктивний простір. У повісті «Армагедон уже відбувся» [18] така побудова створює тривожну атмосферу: *Коли вона прокидалася вночі, їй здавалося, що в кімнаті хтось є*. Підрядна частина цієї багатокомпонентної конструкції виступає тут як тригер

пам'яті, що розгортає сцену не описово, а через відчуття, – порушується логіка подій і водночас розширюється простір психологічної напруги.

Підрядні мети і наслідку письменниця вводить у кульмінаційні моменти, де мотивація дій персонажів набуває етичного або символічного забарвлення. Наприклад, у збірці «Нація» фіксуємо [24]: *Вона пішла, щоб ніхто більше не бачив її очей*. Цей вислів не просто пояснює причину відходу, а кодує біль, сором або незгладимий емоційний слід, який персонаж не може винести на очі інших. Підрядна частина перетворюється на внутрішню межу, що роз'єднує героїню і світ.

Особливе місце займають підрядні означальні конструкції, які використовуються не лише для уточнення, а й для емоційної або символічної деталізації образу. Наприклад, у «Щоденнику страченої» [27] авторка пише: *Той вечір, що пахнув печивом і тривогою, залишився з нею назавжди*. Підрядна частина тут стає емотивною метафорою, де запахи матеріалізують психологічний стан. Це означальне речення не просто характеризує вечір, а створює сцену-фрагмент, майже кінематографічну паузу, в якій відчуття розповідає більше, ніж дія.

Отже, складнопідрядні речення в прозі Марії Матіос – це багатофункційний засіб стилістичної організації, через який авторка не лише структурує текст, а й розкриває приховані смисли, емоції, моральні та культурні маркери досвіду героїв. Їхня граматична залежність обертається на сенсову автономію, де підрядна частина часто є носієм ключового емоційного або символічного значення. У такий спосіб синтаксис письменниці стає органічною частиною її авторського мовлення, що балансує між фольклорним ритмом і модерністським психологізмом.

2.2.3 Безполучникові речення

У прозі Марії Матіос безполучникові складні речення виконують особливу стилістичну та ритмоструктурну функцію, стаючи інструментом психологізації мовлення, підсилення інтонаційного напруження, динамічного

згущення подій або ж емоційного зламу. Їхня лаконічність і семантична багатозначність дозволяють письменниці створювати ефекти мовчання між репліками, раптового осмислення, відчуття невисловленого або прихованого. Безсполучникові конструкції у творах Матіос – це не просто граматичні структури, а ритмічні й інтонаційні удари, що формують унікальний авторський голос.

У прозі Марії Матіос безсполучникові речення з асиндетичним зв'язком відіграють особливу стилістичну та психологічну роль, стаючи своєрідними маркерами емоційного стану, ритму мовлення і логіки внутрішнього світу персонажів. На відміну від традиційної побудови синтаксичних конструкцій за допомогою сполучників, у творах письменниці часто трапляються речення, у яких частини поєднуються через інтонаційно-семантичний зв'язок за допомогою пунктуаційних засобів – ком, тире, двокрапок. Такий тип побудови не просто передає зміст, а створює додатковий рівень емоційної виразності, що не зводиться до логічних схем, а апелює до чуттєвого, підсвідомого рівня сприйняття.

У романі «Солодка Даруся» [25] безсполучникові речення часто слугують засобом вираження стану мовчання, напруги, відчуження. Наприклад, конструкція *Даруся йшла – ніхто не кликав, ніхто не зупинив* побудована на контрасті між дією і бездіяльністю, на відсутності реакції світу, яка віддзеркалює глибину внутрішнього ізолювання героїні. Тире тут виконує функцію психоемоційної паузи, яка фіксує момент порожнечі, відчаю, одночасно виводячи читача на інший рівень сприйняття – позасловесний. У цьому реченні зв'язок між частинами не потребує розгорнутих пояснень: він тримається на інтонації, ритмі й тиші, що «говорить» більше, ніж слова.

Подібні ефекти реалізуються і в збірці «Майже ніколи не навпаки» [22], де синтаксичні структури часто відображають механіку побутових дій, що втрачають сенс у контексті щоденного болю. У реченні *Сипала сіль, мішала воду, не думала – робила* поєднуються кома та тире як знаки ритмічного автоматизму і психологічного перелому. Кома структурує рутинну послідовність дій, а тире

раптово змінює цей ритм, виокремлюючи дію, позбавлену усвідомлення. У цьому випадку безсполучниковість стає способом передачі внутрішньої відчуженості, автоматизму життя, коли людина існує за інерцією, не включаючи думку або емоцію.

У збірці «Нація» [24] безсполучникові речення часто мають монтажну, майже кінематографічну функцію. Наприклад: *Вистрілив – вона впала. Хтось кричав – хтось мовчав*. Така побудова не тільки демонструє уривчастість сприйняття травматичних подій, але й відтворює фрагментарність пам'яті, в якій події спалахують, немов миттєві образи. Відсутність сполучників робить ці речення жорсткими, рваними, а емоційний ефект – посиленням: дія не розгортається, а виривається, як імпульс або судома.

У повісті «Армагедон уже відбувся» [18] письменниця поєднує внутрішній монолог з описом зовнішнього стану за допомогою асиндетона. У реченні *Серце стукає – тиша кругом* відбувається накладання суб'єктивного і об'єктивного планів. Кожна частина речення – це окрема емоційна клітинка, імпульс, який не потребує раціонального з'єднання. Безсполучниковий зв'язок створює мозаїчний ефект, у якому психічна реальність персонажа постає крізь призму коротких, ізольованих, але емоційно насичених фраз.

У романі «Солодка Даруся» зафіксовано безсполучникові речення, які слугують засобом психологізації наративу: *Вона не кричала, тільки губи її судомно тремтіли* [31]. Така побудова підкреслює емоційну напругу й стриманість головної героїні.

Виразною є функція безсполучникових речень у повісті «Москалиця» [23]. Тут синтаксис імітує логіку дитячого або травмованого мислення, позбавленого зв'язності й причинно-наслідкових пояснень. Наприклад: *Плакала – не знала чому. Дивилася в небо – чекала чогось*. Речення передає не стільки зміст, скільки емоційний стан, у якому панують інтуїція, відчуття, очікування. Саме через пропуск логічних ланцюгів і домінування інтонаційного зв'язку читач занурюється в сприйняття персонажа зсередини.

Особливої ваги безсполучникові речення набувають у романі «Щоденник страченої» [27], де вони стають формою внутрішнього щоденникового мовлення. У реченні *Було боляче – мовчала. Хотіла піти – залишилась* передано не лише зовнішній вчинок, а і його внутрішнє психологічне підґрунтя. Тире виступає знаком, що розмежовує бажання і дію, біль і реакцію. Без логічного коментування читач сам має відчутти, чому мовчання стало відповіддю на біль, а залишення – намаганням не зрадити себе.

Отже, безсполучникові складні речення у прозі Марії Матіос – це не лише засіб уникнення сполучників, а модель світу, де речі існують поруч, але не завжди пов'язані логічно; де тиша важить більше, ніж слово; де синтаксис працює на рівні інтонації, паузи, подиху. У поєднанні з лаконізмом, фольклорною стилістикою, фрагментарністю мислення і травматичним досвідом героїв ці речення формують одну з найвиразніших рис авторського стилю Марії Матіос.

РОЗДІЛ 3

ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ МАРІЇ МАТІОС)

3.1. Методичні підходи до вивчення синтаксису на матеріалі сучасної художньої прози

У системі шкільного мовного навчання синтаксис виступає важливим компонентом формування комунікативної компетентності учнів. Його засвоєння вимагає не лише теоретичного розуміння структури речень, а й уміння їх інтерпретувати в контексті, відчувати стилістичне навантаження синтаксичних одиниць, розпізнавати функції різних типів речень у художньому тексті. У цьому контексті художня проза сучасних українських авторів, зокрема Марії Матіос, надає широкі можливості для реалізації комунікативно-діяльнісного та текстоцентричного підходів до навчання.

Сучасна лінгводидактика орієнтується на те, щоб учень не просто відтворював знання про види речень, їх граматичні особливості, а й розумів функційне значення синтаксичних конструкцій у живій мові. Саме тому методично доцільним є використання художніх текстів, які дозволяють органічно поєднувати граматичний аналіз із інтерпретацією змісту. Твори Марії Матіос у цьому аспекті особливо цінні, адже синтаксична структура її прози характеризується виразною експресивністю, жанровою розмаїтістю та мовною індивідуальністю.

Початковим етапом роботи з художнім текстом у межах вивчення синтаксису має бути контекстуальний аналіз, що дозволяє учням співвідносити типи речень з інтенцією мовця, комунікативною метою та стилістичними прийомами. Наприклад, під час вивчення односкладних речень доцільно навести уривок із повісті «Солодка Даруся»: *Мовчання. Пітьма. Надія*. Цей фрагмент дозволяє говорити не лише про граматичну будову номінативних конструкцій, а й про їхню стилістичну функцію – створення атмосфери психологічної напруги, внутрішнього переживання, підкреслення відчуження або кульмінаційної точки оповіді.

Особливо важливо, щоб учні навчилися відчувати експресивний потенціал синтаксису, тобто розуміти, як автор за допомогою певної побудови речення досягає емоційного ефекту. Наприклад, у новелі «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» бачимо типову для Матіос інтонаційно-ритмічну фрагментацію: *Не крикнула. Не зойкнула. Лишень – зойкнула в душі. Тихо. Навіки*. Тут бачимо приклад поєднання розчленованих структур і неповних речень для передачі душевного потрясіння персонажа. Учень, читаючи такий фрагмент, має не просто визначити види речень, а й дати відповідь: як саме синтаксис впливає на сприйняття образу?

Згідно з сучасними методичними підходами, текстоцентрична парадигма у викладанні мови передбачає використання художнього тексту не як ілюстративного матеріалу, а як центрального об'єкта аналізу. У цьому контексті твори Матіос можна застосовувати для формування критичного мислення, коли

учні мають самостійно реконструювати комунікативний задум автора, осмислити причинно-наслідкові зв'язки між синтаксисом і стилем. Така робота реалізується, зокрема, через метод лінгвістичного коментування, який полягає у дослідженні конкретного уривка з точки зору його синтаксичної організації.

Окремо слід згадати про можливість інтегрованого підходу, коли урок української мови включає елементи літературного аналізу. Наприклад, під час вивчення складнопідрядного речення учням пропонуємо фрагмент: *...і лише тоді, коли прокляття зникне з неба, і коли настане благословення – може, зможє вона вимовити правду*. Таке речення є складним, містить однорідну підрядність, стилістично навантажене. Учень має не лише накреслити його структурну схему, а й проаналізувати, як багатокomпонентна підрядність віддзеркалює внутрішню боротьбу героїні.

Методично важливим є також принцип поступовості та системності, що передбачає перехід від простих структур до складних із паралельним урахуванням функційного стилю тексту. Наприклад, під час вивчення безсполучникового складного речення ефективно використати приклади з твору «Чотири пори життя»: *День минув – ніч не настала*. Ця конструкція демонструє здатність безсполучникових речень формувати ритм, драматизм, семантичну стислість.

У практиці шкільного навчання можна застосовувати проблемно-пошукові методи, коли учням пропонуються завдання на зразок: відновіть вихідну інтонаційно-сміслову структуру, спираючись на пунктуацію та синтаксичні одиниці; перетворіть розчленовану конструкцію на складне речення і порівняйте виражальність; поясніть, чому автор використовує саме такі синтаксичні засоби. Наприклад, речення *І нікого. Ні. Ніколи. І знову – ніхто* може бути розібране з погляду вираження стану самотності засобами стилістики.

Наступним методичним напрямом є проєктна діяльність, коли учні створюють синтаксичні портрети персонажів. Це можуть бути проєкти на зразок «Синтаксис мовлення Дарусі: як мовчання стає голосом», де учні відстежують, які синтаксичні форми найчастіше використовує героїня, з якими емоціями вони

пов'язані, як змінюється структура речень залежно від ситуації. Отже, синтаксис із абстрактної категорії перетворюється на живий елемент мовної особистості.

Особливу увагу варто приділити і візуалізації синтаксичних структур, зокрема за допомогою графічних моделей, схем, діаграм. Пропонуємо учням накреслити схему такого речення: *Вона мовчала, але її погляд, сповнений болю й сили, промовляв більше, ніж слова.* Такий підхід сприяє розвитку аналітичного мислення й граматичної інтуїції. У старших класах можливе застосування лінгвостилістичного аналізу як виду дослідницької діяльності, що орієнтований на виявлення взаємозв'язку між синтаксичними формами та стилем автора. Робота будується за алгоритмом: виділити основні типи речень; визначити стилістичні функції (емоційна напруга, темп, ритм, образність); зробити висновок про індивідуальний стиль. Наприклад, твір «Москалиця» може стати джерелом для аналізу ролі парцельованих конструкцій у відображенні психічного стану персонажа.

Вивчення синтаксису у школі набуває особливої ефективності, коли ґрунтується не лише на традиційних навчальних вправах, а й на матеріалі сучасної художньої літератури, зокрема прози Марії Матіос. Її твори є джерелом яскравих прикладів складнопідрядних конструкцій, інверсій, еліпсисів, риторичних запитань, вставних речень, що не тільки ілюструють складні граматичні структури, але й дозволяють розкрити функційне навантаження синтаксичних засобів у тексті.

Безособові конструкції, які часто вживані у прозі Матіос для створення атмосфери тривоги або приреченості, доцільно розглядати через евристичну бесіду. Наприклад, речення *Темніло. Ніби хтось наклав небо рядом* має виразну образність і функцію метафоричного опису стану природи, який набуває символічного виміру. Учні в ході колективного обговорення зіставляють такі приклади, визначають граматичні ознаки безособових конструкцій і їхню функцію в тексті.

Неозначено-особові речення, як-от *Кажуть, що вона втекла ще вночі*, подаються у формі вправ на трансформацію. Методика передбачає творче

переписування, у ході якого учні перетворюють такі речення в означено-особові або пасивні конструкції, порівнюють результати і роблять висновки про специфіку синтаксичної організації мовлення. Це сприяє не лише граматичному усвідомленню структури речення, а й розумінню контекстуального впливу на синтаксис.

Узагальнено-особові конструкції пропонуємо до опрацювання через індуктивний метод. Учні самостійно формулюють ознаки узагальнено-особових речень, виходячи з конкретних прикладів тексту, а потім зіставляють їх зі знаннями, наданими у підручнику. Завданням є усвідомити стилістичне навантаження таких конструкцій, їхню роль у формуванні моральних або фольклорних алюзій. Вид навчальної діяльності охоплює дискусію, занотовування спостережень і подальше застосування знань у власних висловленнях.

Кожен вид односкладного речення – означено-особове, безособове, неозначено-особове та узагальнено-особове – представлено не лише ілюстративним прикладом з твору письменниці, а й супроводжується методично обґрунтованим способом подання. Наприклад, для означено-особового речення використано метод спостереження з елементами аналізу, що дозволяє учням самостійно дійти до розуміння типу речення та його експресивного потенціалу. Для безособових речень доцільним виявився метод евристичної бесіди, який активізує пізнавальну діяльність під час колективного зіставлення.

Особливо ефективною є інтеграція вправ на трансформацію у вивченні неозначено-особових речень – така діяльність сприяє закріпленню знань через творче перетворення. Водночас індуктивний підхід до узагальнено-особових конструкцій дає можливість не лише засвоїти формальні ознаки речень, а й усвідомити їхню стилістичну функцію через дискусії та конспектування.

Сучасна художня проза, зокрема твори Марії Матіос, є надзвичайно багатим джерелом для опрацювання синтаксичних фігур, які не лише виконують стилістичну функцію, а й відіграють вагому роль у формуванні індивідуального стилю письменниці. Інверсія, анафора, еліпсис, паралелізм – це не просто

риторичні прийоми, а потужні інструменти, за допомогою яких авторка передає психологічні стани, динаміку подій, глибину емоцій. Для вивчення таких синтаксичних структур доцільно використовувати інтерактивні, проблемно-орієнтовані методи, які розвивають у школярів навички інтерпретації, рефлексії та творчого мислення.

Ураховуючи індивідуальні особливості тексту Матіос, доречно застосовувати метод коментованого читання, евристичну бесіду, метод аналогій, дискусійно-проблемний аналіз – усе це сприяє розвитку в учнів критичного осмислення художньої мови. Функційність синтаксичних фігур у художньому мовленні особливо яскраво проявляється в прозі Марії Матіос, де кожен прийом має як стилістичну, так і змістову вагу. Методична робота над вивченням таких фігур, як інверсія, анафора, еліпсис та паралелізм, потребує використання інтерактивних, аналітичних та творчих форм подання, що сприяють глибшому осмисленню тексту й формуванню мовного чуття в учнів.

Зокрема, інверсію – зміна звичного порядку слів у реченні – пропонуємо подавати через метод коментованого читання. У таких реченнях спостерігаємо зміщення синтаксичних акцентів, що створює ритміко-емоційний ефект і підкреслює інтимність переживання. Учні, слухаючи і коментуючи текст, інтерпретують інтонацію, вловлюють емоційний рельєф фрази, а також аналізують функційність такого порядку слів у межах авторського стилю.

Анафору – повтор на початку речень або частин тексту – пропонуємо до вивчення через аналіз паралельних конструкцій. Наприклад, фраза *Вона чекала. Вона мовчала. Вона терпіти навчилася* демонструє послідовне емоційне нарощування. Учні виокремлюють повтор як засіб підсилення та створюють власні авторські міні-новели з використанням анафоричних конструкцій, що дозволяє їм не лише засвоїти теоретичний матеріал, а й реалізувати його на практиці.

Еліпсис – пропуск членів речення – можна розглядати за допомогою дискусійно-проблемного методу. Фраза *Пішла. І – тиша* спонукає до аналізу не лише того, що сказано, а й того, що замовчано. Учні дискутують щодо

потенційного змісту пропущених частин, добудовують речення, обговорюють емоційне навантаження таких конструкцій і їхню виразність у художньому мовленні.

Паралелізм – побудову структурно подібних речень – доцільно аналізувати методом аналогій. Наприклад, у реченні *Світ ховався— душа ховалася* учні зіставляють синтаксичну форму й змістовий паралелізм, визначають художню образність такої конструкції. Як практичне завдання пропонуємо створення власних синтаксичних паралелізмів, що сприяє розвитку уяви, стилістичного чуття й розуміння композиційних прийомів.

Застосування синтаксичних фігур у художній прозі Марії Матіос має глибоке смислове навантаження та велику навчально-методичну цінність. Робота з такими конструкціями дає змогу учням не лише засвоїти складні синтаксичні явища, а й сформувати відчуття художнього стилю. Вивчення інверсії виявляє її роль у побудові динамічної інтонації; аналіз анафори дозволяє побачити, як повтори підсилюють емоційність висловлення; еліпсис привчає до стислового, але змістовного висловлювання, тоді як паралелізм вчить побудові образної мови.

У творчості Марії Матіос вставні конструкції посідають важливе місце як засіб вираження суб'єктивної модальності, емоційності та авторської позиції. Вони надають висловлюванню гнучкості, дозволяють передати ставлення персонажа або автора до ситуації, виражають сумнів, іронію, уточнення або пояснення. Так, вставні слова демонструють сумнів, внутрішнє вагання персонажа або дистанціювання автора від сказаного. Метод стилістичного аналізу, що застосовується під час роботи з цими фрагментами, дозволяє учням виявити модальні відтінки і сформувати розуміння того, як через вставні слова авторка структурує читацьке сприйняття. Так, наприклад, вставна конструкція *Це, між іншим, знала вся вулиця* служить не лише для передачі факту, а й для створення іронічного ефекту або, навпаки, підкреслення певної очевидності.

Вставлені речення, такі як *Він мовчав (і це було найстрашніше)*, мають глибоку стилістичну функцію: вони не лише вносять додаткову інформацію, а й

емоційно акцентують певні фрагменти внутрішнього світу героїв. Саме у таких вставках проявляється авторська оцінка або суб'єктивне ставлення до подій. Робота з ними передбачає використання методу інтерпретації підтексту – учні аналізують приховані сенси, формують власні висновки про внутрішні стани персонажів, а також виконують вправи на розширення контексту: переписують уривок із видозміненою вставною частиною, щоб простежити зміни в його сприйнятті.

Комуникативно-орієнтований підхід до вивчення синтаксису сприяє активному залученню учнів до мовленнєвої діяльності, що базується не лише на засвоєнні правил, а й на розумінні стилістичних, емоційних і функційних можливостей синтаксичних конструкцій. У цьому контексті сучасна художня проза, зокрема твори Марії Матіос, є цінним дидактичним матеріалом. Її текстові фрагменти надають учням змогу зануритися в живу, виразну українську мову, зокрема в її синтаксичне багатство.

Одним із прикладів є трансформаційна вправа, коли учні змінюють просте речення на складне. Наприклад, речення *Вона вийшла* може бути трансформоване у варіант *Коли вона вийшла, ніхто її не помітив*. Ця вправа сприяє формуванню синтаксичної гнучкості, навчає будувати складнопідрядні конструкції, дотримуючись логіки висловлювання та зв'язності мовлення.

Інша вправа передбачає створення монологу з використанням риторичних запитань, як-от: *Що я тут роблю? Чого чекаю?* Робота з такими конструкціями розвиває інтонаційну виразність учнів, вчить інтонувати з відповідним емоційним забарвленням, а також активізує навички усного мовлення в монологічній формі.

Важливим є й завдання, зорієнтовані на роботу зі вставними конструкціями. Наприклад, у реченні *Звісно, він не збирався говорити* вставне слово «звісно» може бути замінено на інші модальні маркери. Така вправа поглиблює розуміння модальності, спонукає до синонімічного пошуку й аналізу авторської інтенції.

Цінним також є завдання на визначення синтаксичних засобів інтимізації мовлення. Речення *І сказав тихо, як ніколи: я з тобою...* створює особливу атмосферу довіри, емоційної близькості. Аналіз подібних фрагментів допомагає учням усвідомити роль синтаксису в передаванні емоційної глибини та підкресленні міжособистісних стосунків. Такі вправи розвивають емпатичне читання, чутливість до авторських стилістичних засобів.

Загалом, комунікативні вправи, побудовані на літературному матеріалі, є надзвичайно ефективним інструментом не лише для вивчення синтаксису, а й для формування високого рівня мовної компетентності. Вони активізують аналітичне та образне мислення, розвивають інтонаційно-ритмічну виразність і формують навички інтерпретації тексту, що є необхідним у сучасному мовному навчанні.

Використання синтаксичного матеріалу з творів Марії Матіос у навчальному процесі дозволяє розширити традиційне уявлення учнів про синтаксис як суто граматичну категорію. Замість механічного засвоєння правил учні залучаються до творчої інтерпретації текстів, аналізу емоційно-виразних засобів, інтонаційного моделювання та міжособистісного читання.

Отже, синтаксис у шкільному курсі української мови слід вивчати не ізольовано, а як функційний інструмент вираження змісту. Матеріал сучасної прози, зокрема творів Марії Матіос, надає унікальну можливість поєднувати мовознавчий аналіз із естетичним сприйняттям, формуючи не лише граматичну, а й емоційну, інтерпретаційну компетентність учнів. Такий підхід забезпечує глибше засвоєння синтаксичних категорій, сприяє розвитку мовлення, читацького мислення та творчого підходу до тексту.

Вивчення синтаксису української мови в контексті сучасної художньої прози, зокрема на матеріалі творів Марії Матіос, відкриває нові можливості для розвитку критичного мислення, мовленнєвої компетентності та естетичного смаку учнів. Тексти письменниці багаті на стилістично марковані синтаксичні конструкції, що дозволяє ефективно поєднати лінгвістичний аналіз із літературознавчим осмисленням художнього твору.

Уроки, які базуються на текстах Марії Матіос, сприяють кращому розумінню складних синтаксичних структур через контекстуалізоване навчання, а також формують зв'язок між мовними нормами й художнім стилем. Методика, що передбачає залучення літературного матеріалу до аналізу синтаксису, відповідає сучасним тенденціям інтеграції предметів, забезпечує міждисциплінарний підхід і поглиблює зацікавлення учнів українською мовою.

Розроблені фрагменти уроків (див. Додатки) демонструють практичну реалізацію цих ідей, враховуючи вікові особливості учнів, чинну програму та цілі Нової української школи.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено цілісний лінгвостилістичний аналіз синтаксичної організації художньої прози Марії Матіос, що дозволило виявити системність її індивідуального стилю на рівні синтаксичних конструкцій. У результаті дослідження з'ясовано, що синтаксис у прозовому дискурсі письменниці виконує не лише структурно-граматичну, а й експресивно-емоційну, ритмостилістичну та ідеологічну функції. Виявлено, що характерною ознакою синтаксичної організації творів авторки є поєднання елементів традиційної оповіді з модерними стильовими прийомами, зокрема фрагментарністю синтаксичних конструкцій, інверсією, парцеляцією, еліпсисом, стилістичним паралелізмом і контамінацією різних синтаксичних форм.

У ході виконання магістерського дослідження було здійснено ґрунтовний теоретико-аналітичний і практичний аналіз специфіки синтаксичної організації текстів сучасної української письменниці. У першому розділі було розкрито теоретико-методологічні основи синтаксичного стилю як складової індивідуального авторського письма. Систематизовано наукові підходи до класифікації речень за структурними та семантико-функційними ознаками. Особливу увагу приділено двоскладним і односкладним реченням, ускладненим конструкціям, а також таким стилістично маркованим явищам, як парцеляція, інверсія, еліпсис і неповні речення. Теоретично доведено, що синтаксична структура є одним із базових елементів стилістичного коду художнього тексту, оскільки забезпечує як смислову, так і емоційно-прагматичну багатовимірність оповіді. Синтаксис відіграє роль не лише як граматична система, а і як інструмент художнього конструювання реальності, завдяки чому кожна синтаксична одиниця стає носієм індивідуального стилю.

У другому розділі проведено емпіричний аналіз прозових творів Марії Матіос, зокрема повістей «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Чотири пори життя Марії» та ін. Досліджено мовленнєвий матеріал, що дозволило виокремити основні синтаксичні маркери авторського стилю. Установлено, що центральними у текстах творів письменниці є двоскладні речення з простим підметом і різними видами присудків – вони забезпечують наративну щільність, смислову глибину та ритміко-композиційну впорядкованість оповіді. Разом з тим, регулярне використання односкладних речень, особливо означено-особових, називних і безособових, увиразнює внутрішній монолог персонажів, акцентує психологічні нюанси та суб'єктивізує виклад.

Помітною рисою індивідуального стилю письменниці є використання синтаксичних трансформацій – парцеляції, інверсії, повторів, анафоричних і еліптичних конструкцій. Завдяки цим засобам формуються особливі ритміко-інтонаційні моделі мовлення, які імітують живу розмовну стихію, внутрішнє мислення, емоційне коливання, мовчання як знак. Застосування неповних речень

у прозі Марії Матіос має не лише граматичну природу, а й стилістичну, функціонуючи як засіб створення підтексту, драматизації чи редукції мовленнєвого потоку до ключових семантичних одиниць.

Особливо значущими в художньому стилі авторки є складні речення, зокрема складнопідрядні, які формують поліфонічність наративу та дозволяють вибудовувати причиново-наслідкові, умовні, часові, допустові та інші зв'язки між подіями та психоемоційними станами героїв. Такі конструкції стають не лише засобом організації логіки розповіді, а й способом передавання внутрішніх сумнівів, страхів, невисловленого або прихованого змісту, що надає текстам Марії Матіос глибини та багатозначності.

Результати дослідження підтвердили гіпотезу про те, що синтаксис у прозі Марії Матіос є не лише граматичною системою, а потужним інструментом індивідуального стилю, психологічного занурення, символічної комунікації та художньої репрезентації внутрішнього світу персонажів. Авторка використовує синтаксичні ресурси української мови не лише відповідно до норм, а й активно трансформує їх, адаптуючи до інтонаційно-сислової структури власного мовлення. Саме це забезпечує їй текстам високу стилістичну інтенсивність, емоційну наснаженість та семантичну багатошаровість.

Загалом, проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що синтаксичний рівень тексту в художній прозі Марії Матіос є одним із центральних інструментів побудови авторського стилю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Близнюк Л. М. Семантико-комунікативна та естетична функції поетичного синтаксису. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія. 2011. № 936, вип. 61. С. 42–56.
2. Галас А. М., Сабадош І. В. Синтаксис словосполучення і простого речення сучасної української мови : практикум. 2-е вид., змін. і доповн. Ужгород, 2023. 238 с.
3. Горошкіна О., Груба Т. Українська наукова мова: теорія і практика : навчально-методичний посібник. Суми : Університетська книга, 2023. 108 с.
4. Грипас Н. Я. Складні багатокомпонентні речення з різними засобами і типами зв'язку в поетичному мовленні П. Грабовського. Проблеми граматики і лексикології української мови. Київ, 2001. С. 186–190.

5. Дмитренко В. Гастрономічний дискурс сучасної жіночої прози. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство). Миколаїв, 2015. С. 77–80.
6. Завадська Н. Міфопоетика простору у прозі Марії Матіос : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Житомир, 2018. 21 с.
7. Загнітко А. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах. 2016. № 33. С. 58–71.
8. Кобченко Н. В. Подвійний і складений іменний присудки: зона синкретизму. Записки з українського мовознавства. 2016. № 23. С. 121–133.
9. Ковпик С. І. Поетика густативів у повісті Марії Матіос «Кулінарні фіглі». Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького держ. пед. ун-ту : зб. наук. праць. Вип. 16. Кривий Ріг, 2017. С. 351–358.
10. Колоїз Ж. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся». Філологічні студії. 2010. Вип. 4. С. 98–117.
11. Костецька О. Індивідуальне мовлення автора як об'єкт лінгвістики та підходи до його дослідження. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2014. № 49. С. 196–199.
12. Костів О. Ареал обниження наголошених голосних переднього ряду в сучасних лінгвогеографічних дослідженнях. Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст. Київ, 2014. С. 280–285.
13. Кравець Л., Барань Є. Стилїстика української мови : навч.-метод. посіб. Берегове–Ужгород : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II ; ТОВ «РІК-У», 2022. 150 с.
14. Лілік О. О., Сазонова О. В., Янкова Н. І. Українська мала проза: гібридні форми в історико-літературному процесі кінця ХІХ – початку ХХІ ст. (контекст інформаційноосвітнього простору) : навч. посібник. Чернігів : Десна Поліграф, 2022. 290 с.

15. Лінгвософія українських текстів ХХІ століття : монографія / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, А. Ю. Ганжа, Т. А. Коць, Г. М. Сюта. Київ, 2023. 516 с.
16. Лотоцька Н. Ідіолект Романа Іваничука: корпуснобазований та лінгвокогнітивний підходи : дис. д-ра філос. : 035. Львів, 2021.
17. Макаренко Л. В. Проблематика малої прози Марії Матіос. Культура народів Причорномор'я. 2012. № 229. С. 173–176.
18. Матіос М. Армагедон уже відбувся : повість. Львів : Піраміда, 2011. 112 с.
19. Матіос М. Вибране. Львів : Піраміда, 2010. 424 с.
20. Матіос М. Життя коротке : книга прози. Львів : Кальварія, 2001. 236 с.
21. Матіос М. Жіночий аркан. Із днів Марії : поезії. Львів : Кальварія, 2001. 108 с.
22. Матіос М. Майже ніколи не навпаки : сімейна сага у новелах. Львів : Піраміда, 2007. 176 с.
23. Матіос М. Москалиця. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. Львів : Піраміда, 2008. 112 с.
24. Матіос М. Нація. 6-е вид. Львів : Піраміда, 2011. 256 с.
25. Матіос М. Солодка Даруся. Драма на три життя. 4-те вид. Львів : Піраміда, 2007. 188 с.
26. Матіос М. Чотири пори життя. 2-е вид. Львів : Піраміда, 2011. 264 с.
27. Матіос М. Щоденник страченої : психологічна розвідка. Львів : Піраміда, 2005. 192 с.
28. Межов О. Г. Українська мова в контексті новітніх наукових парадигм : метод. рекомендації. Луцьк, 2024. 74 с.
29. Мороз В. Я. Експресивний дискурс: синтаксичні засоби вираження : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 106 с.
30. Насмінчук І. А. Проза Марії Матіос: особливості індивідуального стилю. Івано-Франківськ : Б.В., 2009. 16 с.

31. Насмінчук І. Проза Марії Матіос : особливості індивідуального стилю : автореф. ... канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2009. 16 с.
32. Островська Л. Залежність формально-граматичної організації простого речення від інтонаційних характеристик. Наукові праці. Філологія. Мовознавство : наук.-метод. журнал. Вип. 303. Т. 315. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2018. С. 24–29.
33. Островська Л. Статус і прагматика вокативних речень у сучасному художньому дискурсі. IX Міжнародний конгрес українців. Мовознавство : зб. наук. ст. (До 100-річчя Національної академії наук України). Київ : НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2018. С. 37–49.
34. Попович А. С. Стилїстика української мови : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 172 с.
35. Святобаченко І. Актуальне членування безсполучникових складних речень із рівноцінними частинами. Лінгвістичні студії. Вип. 25. Донецьк : ДонНУ, 2012. С. 60–63.
36. Ситар Г. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.
37. Солод Ю. Пелюстки троякої ружі : рецензія на книгу М. Матіос «Солодка Даруся». Голос України. 2005. 15 лют. С. 14.
38. Сулятицький М. «Нація» – нове обличчя театру. Українське Слово. 2011. 2–8 берез. С. 13.
39. Сучасний художній дискурс: мовностилістичний вимір : колективна монографія / за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2024. 406 с.
40. Тебешевська Т. Художні особливості «Щоденника страченої» Марії Матіос. Слово і час. 2006. № 2. С. 54–62.
41. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Вид. 3-тє, зі змінами і доп. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.

42. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: постмодерний період : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2011. С. 68–74.
43. Хода Г. Феномен жіночої прози в сучасній українській літературі. Вивчаємо українську мову та літературу. 2011. № 2. С. 30–35.
44. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
45. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХХІ ст. : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. 234 с.
46. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
47. Шульжук К. Ф. Багатокомпонентне складне речення. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. С. 40.
48. Шульжук К. Ф. Складні багатокомпонентні речення в українській мові. Київ : Вища шк., 1986. 183 с

Додатки

**Розробка фрагментів уроків з української мови
з використанням творів Марії Матіос**

Фрагмент 1. Тема: Просте ускладнене речення. Звертання, вставні слова.

Клас – 8.

Твір – Марія Матіос, «Не плач, дитино!»

Мета:

- ознайомити учнів з особливостями побудови простих речень, ускладнених звертаннями та вставними словами;

- сформувати навички розпізнавання цих синтаксичних конструкцій у художньому тексті;
- розвивати інтонаційне читання, логічне мислення та емоційне сприйняття мовлення;
- заохочувати до творчості на основі індивідуального стилю письменниці.

Одним із ключових завдань сучасного шкільного курсу української мови є формування граматичної компетентності учнів шляхом залучення художніх текстів як джерела мовного матеріалу. Особливу цінність у цьому аспекті становлять твори Марії Матіос, що відзначаються багатою синтаксичною палітрою, емоційною насиченістю та мовною органікою. Фрагмент уроку української мови, побудований на основі твору Марії Матіос «Не плач, дитино!», присвячено вивченню простого ускладненого речення, зокрема звертань і вставних слів. Аудиторія уроку – учні 9 класу. Основна мета заняття полягає в ознайомленні школярів із функційною роллю синтаксичних ускладнень у побудові висловлювання. Передбачено також формування вмінь ідентифікувати звертання та вставні компоненти у структурі речень, аналізувати їх інтонаційне та змістове навантаження, а також розвивати творче мовлення й критичне мислення учнів.

На початку уроку вчитель пропонує учням виразне читання уривка з твору: *Ой, мамо моя, не гнівайтесь....* Після цього клас залучається до обговорення, у ході якого учні виділяють звертання («мамо моя») і вставні елементи («ой», «не гнівайтесь»), аналізують їхнє значення в передачі емоційного стану героя, розглядають їхні інтонаційні особливості. Далі учні беруть участь у колективному аналізі інших прикладів із тексту, що містять аналогічні синтаксичні ускладнення.

Завершальним етапом фрагмента уроку є творче завдання: написання короткого монологу з обов'язковим використанням щонайменше двох звертань і двох вставних конструкцій. Така форма роботи спрямована на розвиток стилістичних умінь і застосування синтаксичних явищ у власному мовленні.

Форми роботи на уроці є варіативними: учні працюють у форматі виразного читання, фронтальної бесіди, міні-дискусії та письмової творчої практики. У результаті засвоєння матеріалу очікуємо, що учні навчатися знаходити звертання й вставні слова в тексті, розуміти їхню роль у побудові художнього висловлення, а також застосовувати їх у власному письмовому й усному мовленні. Крім того, інтеграція з предметами літературного читання та етики сприяє ціннісному осмисленню тексту, зокрема через емпатійне ставлення до образу матері, що підсилює гуманістичний вимір уроку.

Залучення художніх текстів Марії Матіос у процес вивчення синтаксису дозволяє зробити урок української мови глибшим і змістовнішим. Завдяки виразним звертанням, емоційним вставним словам і стилістичним особливостям авторського мовлення, учні не лише краще засвоюють матеріал, а й розвивають емоційний інтелект і культурну чутливість. Такий підхід сприяє формуванню навичок аналізу мовних явищ у природному контексті та стимулює творче мислення школярів.

Фрагмент 2. Тема: Основні види складнопідрядних речень: з означальними, з'ясувальними, обставинними підрядними частинами.

Клас – 9

Твір – Марія Матіос, «Солодка Даруся»

Мета – сформувати в учнів уміння розпізнавати складнопідрядні речення із підрядними з'ясувальними, аналізувати їхню структуру, а також практично використовувати ці конструкції в усному й писемному мовленні.

Хід фрагмента уроку:

1. Мотиваційний етап. Учитель розпочинає урок із короткої бесіди про важливість уміння висловлювати власні думки, пояснювати причини, мотиви, внутрішні стани, тобто використовувати з'ясувальні конструкції. Наголошує, що ці речення дозволяють точніше передавати психологізм, який властивий прозі Марії Матіос.

2. Читання уривка з твору *Даруся не розуміла, чому всі на неї так дивляться....* Після прочитання учні відповідають на запитання:

- який психологічний стан героїні передає ця фраза?

- яку функцію тут виконує підрядна частина?

3. Лінгвістичний аналіз речення. Учні разом із учителем розбирають речення на частини:

- головна частина – «Даруся не розуміла»;

- підрядна з'ясувальна – «чому всі на неї так дивляться». Здійснюється схематичне зображення структури речення.

4. Випишування прикладів із тексту. Учні самостійно перечитують уривок (попередньо підготовлений на роздаткових матеріалах) і випишують речення з підрядними з'ясувальними. Завдання – проаналізувати синтаксичні зв'язки та зобразити схему до кожного.

5. Трансформаційна вправа. Учитель дає набір простих речень, які учні мають об'єднати у складнопідрядні з підрядними з'ясувальними.

Наприклад: Даруся мовчала. Вона знала правду → Даруся мовчала, що знала правду.

6. Мікрогрупова робота. Клас поділяється на 3–4 групи. Кожна група отримує новий уривок із твору. Завдання – знайти складнопідрядні з'ясувальні речення, схарактеризувати синтаксичну структуру, визначити стилістичну функцію таких конструкцій у контексті.

7. Підсумок фрагмента уроку. Учні називають ознаки з'ясувальних підрядних. Обговорюють, як граматика допомагає глибше зрозуміти літературний текст і психологізм героїв. Формулюють загальний висновок про роль таких синтаксичних конструкцій у стилі Марії Матіос.

Застосування твору «Солодка Даруся» на уроці української мови сприяє розвитку не лише граматичних навичок, а й емоційного інтелекту, рефлексії та глибшому прочитанню тексту. Складнопідрядні з'ясувальні речення у тексті письменниці допомагають передати складний внутрішній світ героїні, а їхнє вивчення у навчальному процесі підсилює інтеграцію мовної і літературної освіти.

Фрагмент 3. Тема: Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку.

Клас – 9.

Твір – Марія Матіос, «Майже ніколи не навпаки».

Тип уроку – комбінований (вивчення нового матеріалу та розвиток мовлення).

Мета:

- поглибити знання учнів про типи складних речень – сурядні, підрядні, безсполучникові та змішані конструкції;
- визначити синтаксичні особливості індивідуального стилю Марії Матіос;
- сприяти розвитку аналітичного мовлення, стилістичного чуття та синтаксичної інтуїції;
- формувати вміння виражати власні судження про стиль письменника.

Формування синтаксичної компетентності учнів може бути поглиблене через роботу з художніми текстами, зокрема прозою Марії Матіос, у якій синтаксичні структури виступають не лише як граматичні одиниці, а як засіб художнього вираження. Фрагмент уроку української мови демонструє ефективний методичний підхід до аналізу синтаксичних особливостей прози Марії Матіос, зокрема складних речень зі змішаним типом зв'язку, в яких поєднуються емоційність, образність і структурна складність.

На етапі мотивації та вступного слова вчитель окреслює характерний синтаксичний стиль письменниці, звертаючи особливу увагу на емоційну насиченість складних конструкцій, що поєднують сурядний і підрядний зв'язок. Це дозволяє учням одразу налаштуватися на глибше прочитання й аналіз авторського мовлення.

Далі слідує етап первинного сприйняття: учні читають запропонований уривок Вона мовчала, бо не могла нічого сказати, і тиша ця була голоснішою за будь-яке слово, акцентуючи на паузах, логічному наголосі та емоційному забарвленні. Така робота дозволяє інтонаційно відчувати зміст і підтекст фрази.

На етапі синтаксичного аналізу здійснюємо повний розбір речення. Учні визначають тип конструкції – складне речення зі змішаним типом зв'язку, у якому поєднуються підрядність та сурядність. Аналізуємо смислові й граматичні зв'язки між частинами, структуру речення розглядаємо як засіб вираження мовчазної напруги героїні.

Після цього відбувається стилістичне обговорення: клас разом із учителем обговорює, як саме така синтаксична конструкція формує художній ефект «розгорнутого мовчання», як за допомогою метафори «голосної тиші» авторка створює сильний емоційний вплив. Учні формулюють власне бачення призначення такої побудови.

У практичній частині уроку учні отримують творче завдання: переписати проаналізоване речення в іншому стилістичному ключі, спробувавши зберегти загальний сенс, але змінити синтаксичну організацію.

Завершується урок рефлексією: учні аналізують, що саме допомогло їм краще зрозуміти стиль письменниці – логічна структура речення чи його емоційна напруга. У такий спосіб учні усвідомлюють, як синтаксична форма пов'язана зі змістом і стилістичним ефектом тексту, та навчаються усвідомлювати граматику як інструмент вираження смислу.

Застосування художнього матеріалу Марії Матіос у процесі вивчення синтаксису сприяє розвитку як граматичної, так і естетичної компетентності учнів. Складні конструкції письменниці з різними видами зв'язку стають не лише об'єктом аналізу, а й засобом занурення в емоційно-образний світ твору. Такий підхід розвиває критичне мислення, мовленнєву гнучкість і здатність до творчого письма, а також поглиблює розуміння синтаксису як художнього інструменту.

У ході аналізу синтаксичної будови речення з твору Марії Матіос учні не лише поглибили знання про типи складних речень, а й відчули стилістичну силу складної синтаксичної конструкції. Такий підхід сприяє формуванню не лише мовної, а й естетичної грамотності, дозволяє осмислювати мову як інструмент авторського самовираження.

Фрагмент 4. Тема: Риторичне запитання, його стилістичні функції.

Клас – 11.

Твір – Марія Матіос, «Мамина молитва» (новела).

Мета:

- ознайомити учнів із риторичними конструкціями (риторичні запитання, оклики, анафори) як засобами авторського стилю;
- показати, як ці засоби впливають на емоційність тексту та читацьке сприйняття;
- розвивати вміння учнів аналізувати стиль письменника і створювати власні емоційно забарвлені тексти.

Одним із важливих аспектів розвитку мовленнєвої компетентності учнів старших класів є вивчення риторичних конструкцій як засобу емоційного впливу та стилістичного вираження. Твори Марії Матіос, зокрема новела «Мамина молитва», є яскравим прикладом використання таких фігур, як риторичне запитання, оклик, анафора. Фрагмент уроку української мови, присвяченого темі «Риторичне запитання, його стилістичні функції», побудований на матеріалі новели Марії Матіос «Мамина молитва» (для 11 класу), демонструє покрокову реалізацію навчальної мети – ознайомлення учнів із виражальними можливостями риторичних фігур у сучасній прозі.

На першому етапі уроку – актуалізації знань – учитель разом із учнями пригадує теоретичні поняття, зокрема «риторичне запитання», «оклик», «анафора». Звертаємо увагу на приклади з уже знайомих літературних текстів, щоб забезпечити впізнаваність матеріалу. Цей блок реалізується у формі фронтальної бесіди і триває орієнтовно 5 хвилин.

Другий етап – робота з текстом. Пропонуємо учням зачитати уривок із новели «Мамина молитва» й виконати завдання: знайти у фрагменті риторичні фігури, зокрема запитання, оклики, анафори. Ця частина уроку передбачає індивідуальну або групову роботу, що дає змогу залучити всіх учнів до пошуку й аналізу. На неї відводимо 15–20 хвилин.

Третій етап – аналітичне обговорення. У колективному обговоренні вчитель і учні зосереджуються на тому, який емоційний ефект справляють

знайдені фігури, як вони впливають на ритм висловлювання та як підсилюють переживання героїв. Особливу увагу приділено ролі риторичних засобів у відображенні психологічного стану персонажа. Цей блок триває близько 10 хвилин.

На четвертому етапі реалізуємо творче завдання: учні пишуть власний уривок із використанням риторичних фігур. Тематика запропонованих мініатюр – «Очікування», «Молитва» та інші подібні емоційно насичені образи. Робота є індивідуальною й триває 10–15 хвилин.

П'ятий (завершальний) етап – рефлексія та підсумки. Учні зачитують власні твори, аналізують їх разом із класом, порівнюють із оригінальними стилістичними рішеннями авторки. Підсумок уроку підводимо через дискусію про функції риторичних фігур у побудові авторського стилю. На цей етап виділяємо 5–7 хвилин.

Урок сприяє не лише засвоєнню теоретичного матеріалу з синтаксису, а й розвитку інтерпретативного мислення, емоційної чутливості та творчих мовленнєвих умінь учнів.

Фрагмент уроку, побудований на аналізі новели Марії Матіос «Мамина молитва», ефективно реалізує завдання з формування стилістичної чутливості учнів. Залучення до активної роботи з риторичними фігурами (запитання, оклики, анафори) не лише розвиває мовну інтуїцію, а й сприяє глибшому осмисленню емоційного наповнення художнього тексту. Завдяки творчому завданню учні мають змогу випробувати власні виражальні можливості, наблизившись до індивідуального стилю письменниці. Такий урок формує комплексне сприйняття літературної мови як естетичного інструмента.

Використання творів Марії Матіос у процесі вивчення синтаксису української мови в загальноосвітній школі дозволяє не лише урізноманітнити навчальні методи, а й значно підвищити ефективність засвоєння граматичного матеріалу. Пропоновані фрагменти уроків підтверджують, що художній текст може стати потужним засобом розвитку мовленнєвої компетентності, творчого потенціалу та рефлексивного мислення учнів.

Застосування проблемних запитань, інтерактивних технологій, елементів сторітелінгу та діяльнісного підходу сприяє створенню освітнього середовища, у якому синтаксис постає не як абстрактна система правил, а як жива структура мови, тісно пов'язана з емоційним і культурним досвідом учнів.

Отже, залучення творів Марії Матіос до вивчення синтаксису забезпечує цілісний підхід до мовної освіти, об'єднуючи пізнавальний, естетичний і особистісно орієнтований компоненти навчання.